

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ
YOĞUNLAŞMA İLE EKONOMİK BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

Tolga İŞLEYEN

**İktisat Anabilim Dalı
Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Erzurum - 2019
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YOĞUNLAŞMA İLE
EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ**

YÜKSEK LİSANS

Tolga İŞLEYEN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

ERZURUM-2019

Yüksek Lisans Tezi Onay Sayfası

ONAY

Tolga İŞLEYEN tarafından hazırlanan **TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YOĞUNLAŞMA İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ** adlı bu çalışma 17.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Doç. Dr. M. Kürşad TİMURÖĞLU
Atatürk Üniversitesi

Danışman Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Erzurum Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi Doç. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR
Erzurum Teknik Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .... / ..... / 20.....

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

17.07/2019

İmza
T. İsmail
Tolga İSLEYEN

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun ....../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun ....../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
TABLOLAR LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜ

1.1. BANKACILIK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4
1.2. TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜ.....	5
1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılık Sektörü.....	5
1.2.2. Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü.....	7
1.2.2.1. 1923-1943 Dönemi.....	7
1.2.2.2. 1944-1960 Dönemi.....	7
1.2.2.3. 1960-1980 Dönemi.....	7
1.2.2.4. 1980-2000 Dönemi.....	8
1.2.2.5. 2000 Yılı Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü.....	9
1.2.2.5.1. 2008 Dünya Ekonomik Krizi.....	11
1.3. PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMASI İLİŞKİSİ.....	12
1.3.1. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma.....	13
1.3.2. Yoğunlaşmanın Ölçümlenmesi.....	14
1.3.2.1. N-Firma Yoğunlaşma Oranı.....	14
1.3.2.2. Herfindahl - Hirschman Endeksi (HH).....	15
1.3.2.3. Hall - Tideman Endeksi (HTI).....	16
1.3.2.4. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI).....	16
1.3.2.5. Hannah ve Kay Endeksi (HKI).....	17
1.3.2.6. Hause Endeksi.....	18
1.3.2.7. Entropy Endeksi.....	18
1.3.3. Yoğunlaşma Endekslerinin Karşılaştırılması.....	18

1.3.4. Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler	19
1.3.4.1. Ölçek ekonomileri.....	19
1.3.4.2. Giriş Engelleri.....	20
1.3.4.3. Reklam	21
1.3.4.4. Teknolojik Gelişmeler	21
1.3.4.5. Birleşmeler.....	21
1.3.4.6. Kamu Politikaları.....	22
1.3.4.7. Endüstri Büyümesi.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	23
2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI	24
2.3. BÜYÜME KAVRAMI İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	25
2.3.1. Klasik Yaklaşım	25
2.3.1.1. Adam Smith Büyüme Yaklaşımı	25
2.3.1.2. Thomas Malthus Büyüme Yaklaşımı	26
2.3.1.3. David Ricardo Büyüme Yaklaşımı	26
2.3.2. Neo-Klasik Büyüme Yaklaşımı	27
2.3.3. K. Marx ve Sosyalist Büyüme Modeli	28
2.3.4. Keynesyen Büyüme Teorisi	29
2.4. DIŞ TİCARET TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK BÜYÜME.....	29
2.4.1. Yansız Büyüme	29
2.4.2. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

3.1. LİTERATÜR ÖZETİ.....	33
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	40
3.3. VERİ	41
3.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN EKONOMETRİK MODEL VE YÖNTEM .	43
3.4.1. Model	43
3.4.2. Yöntem	44
3.5. AMPİRİK BULGULAR	49
3.5.1. CR ₅ Yoğunlaşma Oranının Hesaplanması.....	50

3.5.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi Yoğunlaşma Oranının Hesaplanması.....	52
3.5.3. Türkiye’de Yıllık Ekonomik Büyümenin Genel Durumu	55
3.5.4. Türkiye’de Tarım Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Genel Durumu.....	56
3.5.5. Türk Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma Oranı ile Ekonomik Büyüme Oranı Arasındaki İlişki	57
3.5.6. Türk Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma Oranı ile Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektörleri Büyüme Oranları Arasındaki İlişki	59
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	62
KAYNAKÇA.....	66
ÖZGEÇMİŞ	77

ÖN SÖZ

Tez sürecinin her aşamasında yanımda olan danışmanım ve kıymetli hocam Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN'a, yine bu süreçte ilgisini ve desteğini hep yanımda hissettiğim hocam Doç. Dr. Serap BEDİR KARA'ya ve özellikle sabır ve anlayışlarıyla beni bir an olsun yalnız bırakmayan değerli AİLEM'e teşekkürlerimi sunarım.

Tolga İŞLEYEN

Erzurum-2019

ÖZET
YÜKSEK LİSANS
TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YOĞUNLAŞMA İLE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tolga İŞLEYEN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

2019, (77) Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN (Danışman)

Doç. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR (Üye)

Doç. Dr. Muhamed Kürşad TİMÜROĞLU (Üye)

16. yüzyılda temelleri atılan bankacılık kavramının 21. yüzyıla gelindiğinde anlamı, kapsamı ve ekonomi içindeki yeri bir hayli değişmiştir. Küreselleşen dünyada bankacılık sektörü, ülke ekonomileriyle ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir. Bu kapsamda, ekonomik büyüme ile bankacılık sektörünün sektör yapısını ve işleyişini inceleyen yoğunlaşma kavramı arasındaki ilişkiyi analiz etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Çalışmada, Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile genel ekonomik büyüme ve tarım, sanayi, hizmetler alt sektörlerinin büyümeleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. 2000-2017 dönemlerini kapsayan yıllık bankacılık ve ekonomik büyüme verileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı veri tabanından elde edilmiştir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma seviyeleri, N-firma yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi ile ölçümlenmiştir. Büyüme ve yoğunlaşma arasındaki ilişki iki aşamalı en küçük kareler (two stage least squares 2SLS) yöntemiyle tahmin edilmiştir.

Sonuç olarak, bankacılık sektöründe Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Yine Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranı ile sanayi sektörü büyüme oranı arasında pozitif, hizmetler sektörü büyüme oranı ile negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık sektörü, Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE RELATIONSHIP BETWEEN CONCENTRATION IN THE TURKISH
BANKING SECTOR AND ECONOMIC GROWTH

Tolga İŞLEYEN

Advisor: Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

2019, (77) Sayfa

Jury: Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Doç. Dr. Gürkan ÇALMAŞUR

Doç. Dr. Muhamed Kürşad TİMURÖĞLU

The meaning, scope and place in the economic of the banking concept which was founded in 16th century has changed considerably to 21st century. Thanks to globalizing, the banking sector has become an integral whole with the national economies. In this context, the main purpose of this study is to analyze the relationship between economic growth and the concept of concentration which examines the sector structure and functioning of the banking sector.

In this study, the relationship between concentration in Turkish banking sector and economic growth and growth of agriculture, industry and services sub-sectors were investigated. 2000-2017 annual data covering the period banking and economic growth were obtained from the database of the Central Bank of the Republic of Turkey, Turkey Statistical Institute and Head of the Republic of Turkey Presidential Strategy and Budget. Concentration levels in the banking sector were measured by the N-firm concentration ratio and the Herfindahl-Hirschman Index. The relationship between growth and concentration was estimated by two stage least squares 2SLS method.

As a result, a positive correlation was observed between the concentration rate of Herfindahl-Hirschman index and economic growth rate in the banking sector. Moreover, it is concluded that there is a positive relationship between Herfindahl-Hirschman index concentration rate and industrial sector growth rate, while there is a negative relationship with services sector growth rate.

Key words: Banking sector, Concentration in Banking Sector, Economic Growth.

TABLÖLAR LİSTESİ

1	Osmanlı Devleti Döneminde Kurulan Bankalar.....	6
2	Değişkenler ve Değişkenlerin Kaynaklar Listesi	42
3	Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	50
4	Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Oranları (CR ₅).....	52
5	Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Oranları (HH).....	54
6	Model 1a'ya İlişkin 2SLS Tahmin sonuçları	58
7	Model 1b'ye İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları	58
8	Model 2a'ya İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları	59
9	Model 2b'ye İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları	60

ŞEKİLLER LİSTESİ

- 1 Türkiye için Yıllık Reel GSYİH Oranları (Alıcı fiyatlarıyla)..... 56
- 2 Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Yıllık Reel Büyüme Oranları 57

GRAFİKLER LİSTESİ

1	Sapmasız (Yansız) Büyüme	30
2	Ticaret Artırıcı Yönlü Büyüme	31

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CCI	: Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi
CR_N	: N-Firma Yoğunlaşma Oranı
EI	: Entropi Endeksi
FED	: ABD Merkez Bankası
FYYP	: Finansal Yeniden Yapılandırma Programı
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HKI	: Hannah ve Kay Endeksi
HHI	: Herfindahl-Hirschman Endeksi
HTI	: Hall-Tideman Endeksi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
2SLS	: İki Aşamalı En Küçük Kareler

GİRİŞ

Bankacılık sektörünün, finansal yapı ve genel ekonomi içindeki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bankalar yatırımcılar ve tasarruf sahipleri arasındaki fon akım sürecinde önemli bir rol üstlenir ve kaynakların en doğru yatırımlara aktarımını sağlar. Bunun yanında tasarrufların toplanmasını sağlayarak sermaye birikimini destekler ve bu birikimin, kredi mekanizması yoluyla ekonomi içerisinde döngüsünü sağlar (Gündoğdu, 2011: 60). Bankacılık sektörünün bu aktif rolleri göz önünde bulundurulduğunda, ülke ekonomileri ve finansal yapılarında meydana gelen, olumlu ve olumsuz gelişmelere en hızlı tepki veren sektörlerin başında gelmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde, Türk bankacılık sektörü uzun süre dönemsel olarak yaşanan ekonomik krizlerin etkisinde kalmıştır. 24 Ocak 1980 tarihine kadar Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar, devlet kontrolünde olan ekonomik gereçler ve finansal yapılarla faaliyet göstermeye çalışmıştır. Bu tarihten sonra finansal yapının serbestleşmesi yönünde hızlı adımlar atılarak köklü değişiklikler yapılmıştır. İhracata dayalı büyüme politikası benimsenmiş ve kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomiye geçilmiştir (Celasun, ty.: 6). Fakat bankacılık sektörümüzün bu köklü değişiklikleri kaldırabilecek bir alt yapıya sahip olmaması, yine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ve Hazinesinin bu yenilikçi ve hızlı hareketlere ayak uyduramaması ekonomik krizleri beraberinde getirmiştir (Yazıcı, 2011: 6).

2001 krizinden sonra bankacılık sektörü yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bankacılık sektörünün yaşamış olduğu değişim ve dönüşüm süreci sektörde yoğunlaşmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal yapıyı büyük oranda bankaların oluşturduğu düşünülürse bankacılık piyasasında, ekonomik istikrar ve güven ortamı yaratmak, bu sektörün yapısını doğru analiz edebilmek ve rekabet ortamı sağlayabilmek ülke ekonomileri için daha da önemli bir hal almıştır.

Yoğunlaşma, sektörün rekabet düzeyini ve yapısını analiz etmek için geliştirilen nicel testlerden biridir. Geleneksel iktisat teorisi, yoğunlaşmanın yüksek olduğu bir piyasada, rekabet düzeyinin düşük olabileceğini varsaymaktadır. Bu durum, yoğunlaşmayı piyasanın analiz edilmesini ve doğru anlaşılmasını etkileyen önemli göstergelerden biri haline getirmektedir. Bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın yüksek olması, sektöre az sayıda ve büyük ölçekte bankanın hakim olduğuna işaret etmektedir.

Ekonomik büyüme ve bankacılık sektörü, ülkelerin finansal yapısı ve ekonomisi için önemli kavramlardır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan tasarruf eksikliği ve fon sıkıntısı, bankacılık sektörünü ülke ekonomisinde ve ekonominin kurgulanmasında neredeyse vazgeçilmez bir aktör haline getirmektedir. Bu bağlamda, Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki olası bir ilişkiyi doğru tespit ederek, bu ilişkinin sınırlarının belirlenmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bankacılık sektörünün ekonominin büyümesi ve gelişmesi hususunda aktif ve etkin bir rol aldığını gösteren araştırmalar olmasının yanı sıra, bu sektörün ekonomi içindeki performansı ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Söz konusu değişkenliklerin sebepleri konusunda farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bir ülkenin ekonomik olarak büyümesinin bankacılık sektörünü geliştirdiğini gösteren çalışmalar olduğu gibi bu ilişkinin ters yönlü yani bankacılık sektöründeki büyümenin ekonomik büyümeye neden olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bankacılık sektöründeki düşük yoğunlaşma seviyesinin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağını gösteren çalışmalar da yer almaktadır; Deidda ve Fattouh (2005), Coccorese (2008) Diallo ve Zhang (2017). Bankacılık sektörü ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını gösteren çalışmalarda literatürde mevcuttur; Köse Bayrak (2014).

Çalışma kapsamında, Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranı ile genel ekonomik büyüme ve tarım, sanayi, hizmetler alt sektörlerinin ekonomik büyümesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Türk Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarını ölçmek için literatürde sıkça kullanılan N-firma yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi kullanılmıştır. Yoğunlaşma ve büyüme arasındaki ilişki iki aşamalı en küçük kareler (two stage least squares) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Mevcut literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların genellikle bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme ve yoğunlaşma ile rekabet arasındaki ilişkiyi analiz etmeye yönelik olduğu tespit edilmiştir. Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olması çalışmayı daha önemli hale getirerek diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır.

Bu çalışma toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, dünya bankacılık sektörü tarihsel açıdan incelenmiştir. Sonrasında, Türk bankacılık sektörü Osmanlı döneminden itibaren tarihsel olarak sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Son olarak bu

bölümde, bankacılık sektöründe yoğunlaşma, yoğunlaşma endeksleri, yoğunlaşma endekslerinin karşılaştırılması ve yoğunlaşmayı belirleyen faktörlere değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme kavramı teorik olarak ele alınmıştır. Sonrasında sırası ile ekonomik büyümenin kaynakları, ekonomik büyüme yaklaşımları ve dış ticaret teorisinde ekonomik büyüme incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise konuyla ilgili yazılmış olan yerli ve yabancı çalışmaların yer aldığı literatür özetine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, çalışmada kullanılan model, veri seti ve metodoloji incelenerek, çalışma kapsamında yapılan ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜ

Çalışmanın bu bölümünde, bankacılık kavramının tarihsel gelişimi ve Türkiye’de bankacılık sektörü teorik olarak incelenmiştir. Ayrıca, piyasa yapısı ve yoğunlaşma ilişkisi incelenerek, yoğunlaşmanın ölçümlenmesi, yoğunlaşma endekslerinin karşılaştırılması ve yoğunlaşmayı belirleyen faktörlere yer verilmiştir.

1.1. BANKACILIK KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Birçok kaynakta farklı biçimlerde tanımlamalarına rastladığımız banka sözcüğü hemen hemen tüm dillerde bazı değişiklikler göstermekle beraber sözcüğün İtalyanca’da tezgâh, masa, sıra anlamına gelen “Banko” kelimesinden türetildiği, zaman içerisinde Banka olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Türkçe’de de banko kelimesi bankalarda çalışan personel ile müşterilerin karşılıklı olarak işlemlerini sürdürdükleri sabit sıralar anlamına gelmektedir (Parasız, 2009: 105).

Sözlük anlamı olarak banka, ‘faizle para alıp veren, kredi, iskonto, kambiyo işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve ticaret, sanayi, ekonomi alanlarında çeşitli etkinliklerde bulunan kuruluş olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr).

Genel olarak her türlü bankacılık faaliyet ve fonksiyonlarını kapsayan bir tanım yapmak oldukça güçtür. Bazı bireyler bankayı para ticareti ile uğraşan kurumlar, bazıları da bir miktar faiz ödeyerek topladıkları paraları daha yüksek faizle iş sahiplerine veren kurumlar olarak tanımlamaktadırlar. 1609’da modern düzeyde ilk banka Avrupa’da kurulmuştur (Hollanda Amsterdam Bankası) (Tarlan, 1986: 22).

Amsterdam Bankası’nın yüksek karlılığı benzer şekilde faaliyet göstermek üzere 1619 yılında kurulan Hamburg Bankası’nın açılmasına neden olmuştur. 1637 yılında Venedik Bankasının kurulmasıyla beraber çek ve banknot kullanımı başlamıştır. İngiltere’nin Fransa ile yaptığı savaşı finanse etmek için 1694 yılında İngiltere Bankası’nın kurmasıyla beraber merkez bankacılığı da sisteme dâhil olmuştur. İngiltere’den sonra 1800 yılında Fransa, 1814 yılında Hollanda, 1817 yılında Norveç ve Avusturya, 1856 yılında İspanya, 1875 yılında Almanya, 1882 yılında Japonya, 1887 yılında Portekiz, 1907 yılında İsviçre merkez bankaları kurulmuştur. 1913 yılında ABD’de Merkez Bankası “Federal Rezerv Bank” kurulmasıyla beraber modern bankacılık sistemi başlamıştır (Tarlan, 1992: 58-59).

Tarihsel gelişiminde yaşadığı büyük değişikliklerden sonra günümüzde bankalar, kredi ve mevduat haricindeki işlemlerinde, ülkedeki para ve kredi politikalarına destek ve finansal işlemlerde aracılık sistemi sağlamaktadır. Bankalar ayrıca, menkul kıymet işlemleri gerçekleştirirler, kredi ve kredi kartı imkanları sağlarlar. Bunun yanı sıra iç ve dış ticarete aracılık görevi üstlenirler. Türkiye ekonomisinde radikal bir değişimin yapı taşlarını oluşturan 24 Ocak 1980 kararlarına kadar devlet kontrolünde ve az sayıdaki ekonomik gereçlerle faaliyet gösteren bankacılık sektörü, daha sonraki yıllarda liberalleşme doğrultusunda hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Yasal olarak yapılan değişikliklere paralel olarak, yapısal anlamda değişen bankacılık sektörü, hizmet ve ürün çeşitlendirmesi gibi yeni uygulamalarla faaliyet alanını genişletmiştir (Gündoğdu, 2011: 60).

1.2. TÜRKİYE’DE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Türkiye’de genel itibari ile bankacılık sistemine bakıldığında, finansal araçların zayıf olmasından dolayı bankaların finans sistemimizin omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Türkiye’de bankacılık sektörünün yapısal gelişimi çeşitli dönemlere ayrılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de bankacılık sektörünün tarihsel gelişim süreci, iktisadi gelişmenin dönüm noktaları da dikkate alınarak literatürde Osmanlı Dönemi, 1923-1980 arası, 1981-2000 arası ve 2001 yılından sonraki dönemler olarak ele alınmıştır (Yardımcı, 2006: 16).

1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılık Sektörü

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin sanayi devrimini gerçekleştirememesi, İmparatorluğun son dönemlerinde sanayi ve ticari duraklama sonucu ekonominin dışa açık ve dışa bağımlı hale gelmesi, bankacılığın oluşumu, yapısı ve gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan batı ülkelerinde dış ticaret ve kolonicilik aracılığıyla elde edilen servetin sanayi sektörüne aktarılması bankacılık sektörünün gelişmesine yol açarken, Osmanlı Devleti’nde hazinenin borçlanması için gerekli paranın karşılanması bankaların kurulmasında etkili olmuştur (Arabacı, 2018: 25-42).

Ortadoğu ile ticaretin genişletilmesini ve bu bölgedeki uzun dönemli yatırımların finansmanına gereksinim duyan İngiltere, 1836 yılından itibaren Osmanlı Devleti’nde banka kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti’nde ilk bankanın kurulmasında, dıştan gelen bu istek ve telkiden ziyade, dış ödemelerde Türk

parasının değerinde istikrarın sağlanması ve sürekli hale getirilmesi isteği etkili olmuştur (Akgüç, 1987: 98).

Osmanlı Devleti'nde 1847 yılında kurulan ilk banka Bank-ı Dersaadet'i Şahanedir (İstanbul Bankası) (Parasız, 2009: 107).

Osmanlı Hükümetine yüksek faiz oranlarıyla borç para vermek ve döviz spekülasyonlarından yararlanmak amacıyla çok sayıda yabancı banka kurulmuştur. 1875 yılından sonra da yabancı bankaların varlığı devam etmekle birlikte yoğunlukları azalmıştır. Bu dönemler Osmanlı'da yabancı bankaların hâkim olduğu ve borçlanma bankacılığının hüküm sürdüğü dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde kurulan bankaları aşağıdaki şekilde sıralanabilmektedir (Sümer, 2013: 17).

Tablo 1
Osmanlı Devleti Döneminde Kurulan Bankalar

Kuruluş Tarihi	Bankanın Adı
1864	Şirketi Umumiye Osmaniye bankası
1866	Şirketi Maliye Osmanlı Bankası
1869	İtibari Umumi Osmanlı Şirketi
1870	Avusturya-Osmanlı Bankası
1870	Avusturya-Türk Bankası
1872	İkinci İstanbul Bankası
1872	Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniye
1888	Selanik Bankası
1891	Midilli Bankası
1910	Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası
1910	Osmanlı Ticaret Bankası

Kaynak: Sümer, 2013: 17

Ülkemizde ulusal bankaların kurulması 1908 yılından sonra hız kazanmıştır. Belirlenebildiği kadarıyla 1908-1923 yılları arasında 11'i İstanbul'da olmak üzere toplamda 24 tane banka kurulmuştur (Akgüç, 1987: 14).

1.2.2. Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından başlayarak, Türk bankacılık sektörü dönemler halinde değişiklikler göstermiştir. Çalışmada bu dönemler aşağıdaki gibi ele alınmıştır.

1.2.2.1. 1923-1943 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında bankacılık sektöründe meydana gelen gelişmeleri kısaca, Ziraat Bankasının anonim ortaklık haline gelmesi, İş Bankasının ve 1931 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin kurulması şeklinde sıralayabiliriz. Bölgesel anlamda ihtiyaçların karşılanması noktasında topluma katkı sağlamak amacıyla kurulan bankaların çoğunluğu, 1929 yılında meydana gelen ekonomik bunalımın etkisinde kalarak faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. 1930 yılında ülkemizde yaşanan diğer önemli bir husus ise tek şubeli bankacılığın sona ermiş durumda olmasıdır (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 5).

1.2.2.2. 1944-1960 Dönemi

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda, bankacılık sektörünün, özel sermaye elinde olduğu ve hızlı bir şubeleşme dönemine girdiği görülmektedir. Bugünkü özel bankaların hemen hepsi o döneme ait bankalardır. Yeni kurulan bankalar yeni bir bankacılık anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde bankalar halkı teşvik etmek amacıyla müşteri promosyonları ve ikramiyeler gibi düzenlemeler yapmışlardır (Yüksel ve Yüksel, 2002: 15).

Yine ikinci dünya savaşı sonrasında bankacılık sektöründe Avrupa ve Japonya'nın yeniden yapılandırılmasının öne çıkması, Kalkınma ve Yatırım Bankalarının bankacılık sistemi içindeki yerini genişletmiş ve özellikle 1945-1960 yıllarında ticari bankaların oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir (Öçal ve Çolak, 1999: 17).

1.2.2.3. 1960-1980 Dönemi

1950'li yıllardan sonra özel girişimlerin desteklenmesi özel bankaların gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. 1958 yılında yeni bankalar yasasının yürürlüğe girmesiyle özellikle 1960'lı yıllardan sonra ülkede çok şubeli bankacılığa doğru büyük bir gelişim yaşanmıştır (Takan, 2001: 7)

1960-1980 yılları bankacılık sektörü literatüründe Planlı Dönem olarak da yer bulmaktadır. Bu dönemde sektör önemli ölçüde devlet kontrolünde kalmıştır. Planlı dönemde, 2'si ticaret ve 5'i kalkınma olmak üzere toplamda 7 banka kurulmuştur. Bu

dönemde kurulan ticaret bankaları; Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası ve Arap-Türk Bankasıdır. Yine bu dönemde kurulan kalkınma bankaları, T.C. Turizm Bankası, Devlet Yatırım Bankası, Sınai Yatırım ve Yatırım Bankası, Türkiye Maden Bankası ve Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankasıdır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler Türk bankacılık tarihinde 1980’li yıllarda meydana gelen gelişmeler kadar öne çıkmasada 1980 yılından sonra bankacılık sektöründe yaşanacak değişiklikler için yapı taşlarından bir tanesini oluşturmuştur (Kaya, 2012: 51).

1.2.2.4. 1980-2000 Dönemi

Ekonomideki yapısal değişimler 24 Ocak 1980 kararları ve sektörün uluslararası rekabete açılması ile başlamıştır. Finansal serbestleşmenin yaşandığı bu dönemde alınan ilk kararlar 1981 tarihinde, önce banka faizlerinin daha sonra ise tüm faizlerin serbest bırakılması olmuştur. Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye’de bankacılık sektörüne girişler kolaylaşmıştır. 1980’lerden sonra mali sistemdeki liberalleşmenin hız kazanması ile finansal sistemin genişlediği ve bununla birlikte küreselleşmenin de etkisiyle kriz olgusunun ekonomik sistemi ve finansal yapıyı tehdit eden bir unsur haline geldiği gözlemlenmiştir (Yazıcı, 2011:6).

Türk Bankacılık sektöründe 24 Ocak 1980 kararları ciddi bir öneme sahiptir. 24 Ocak kararları sadece bankacılık sektöründe değil her alanda radikal değişikliklere yol açmıştır. İhracata dayalı büyüme politikası benimsenmiş ve kapalı bir ekonomiden dışa açık bir ekonomiye geçilmiştir (Celasun, ty.: 6).

Türkiye ekonomisinin ve finansal yapısının liberalize edilmesini amaçlayan 24 Ocak 1980 kararlarının, bankacılığın dönüşümünü gerçekleştirmeyi ve yurtdışı tasarruflarını artırmayı amaçladığı görülmektedir. Fakat bankacılık sektörünün bu tarz düzenlemeleri gerçekleştirmek için gerekli alt yapıya sahip olmaması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) ve hazinenin bu kadar hızlı ve yenilikçi hareketlerle sonuca ulaşmakta güçlük çekmesi ve sonrasında ise bankaların döviz cinsinden kaynaklara yönelmeleri 1994 krizini beraberinde getirmiştir. Ekonomik yapı ve bankacılık sektörü açısından bakıldığında 1994 yılının, risklerin büyük oranda zarara dönüştüğü bir yıl olduğu görülmektedir. Kamu borç faizlerini düşürmek için yapılan işlemler, kurlarda dalgalanmaya ve devalüasyona sebep olmuştur. Sistemden çekilen paraların önce devlet tahviline sonra da dövize kaçması sebebiyle Merkez Bankasının yeterli rezerv bulamaması 1994 krizinin temel nedeni olmuştur (Yazıcı, 2011: 6).

Hizmetlerin çeşitlenmesi, dışa açılma ve teknolojik ilerlemeler gibi gelişmelerle 1980-2000 yılları arasında bankacılık sektörü genişlesede, ekonominin genel durumunun kötülüğü ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunlar bankaların sermaye yapısını ve banka bilanço kalitesini bozmuş sonrasında ise kırılmalıya yol açmıştır. Bu dönemlerde sektörün kırılmalı noktaları, kamu bankalarının sistemdeki payının yüksekliğı, öz kaynak yetersizliğı, zayıf aktif kalitesi, piyasa risklerine karşı aşırı duyarlılık, küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı, yetersiz denetim ve yönetim ile şeffaflık eksikliğı olarak belirtilmektedir (Taşkın, 2011: 290).

Hükümet tarafından 1997 yılında yurtdışı borçlanmanın azaltılması amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşma ortamı kurulmaya çalışılmıştır. Piyasadaki beklentileri olumlu etkilemek için Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu bağlamda Hazine Müsteşarlığı, Merkez bankasından yaptığı avans kullanımını durdurmuş ve kaynak talebi piyasalara dönülerek sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan protokol finansal istikrara zarar vermeden faizleri düşürmüştür (Keskin vd., 2008: 16-17).

Ekonomideki belirsizlikler ve kısa süreli hükümetlerin iktidarda olması 1996-1998 yılları arasında bankacılık sektöründe diğerektörleri olduğu gibi olumsuz etkilemiştir.

Bankacılık sisteminde yeniden yapılandırma süreci 1999 yılı sonunda uygulamaya alınan, enflasyonla mücadele programı ile başlatılmıştır. Kriz sonrası kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve daha sonra ayrı bir kurum olarak teşkilatlanan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) sistemin sağlam zemine oturtulması için çalışmalar yapmış ve sisteme zarar verecek nitelikte olan bankaları tasfiye etmiştir. Gelinek noktada Türk bankacılık sektörü, gerek yasal düzenlemeler gerekse uygulamalar açısından çağdaş bankacılığın tüm gereklerini yerine getirir hale gelmiştir (Fırat, 2013: 600).

1.2.2.5. 2000 Yılı Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü

1999 yılının sonuna doğru ekonomi küçülmüş, enflasyon artmış, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %100’ün üzerine ulaşmıştır. Bütçe açıkları büyümüş ve sürdürülemez hale gelmiştir. 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması doğrultusunda, 2000-2002 dönemini içeren ve kur artışının kontrol edilmesine dayalı Enflasyonu Düşürme Programı 2000 yılında devreye girmiştir. Enflasyonun düşürülmesini ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasını amaçlayan bu programın üç temel ayağı vardır (Yeldan, 2001: 158).

- a) Özelleştirmelerin hızlandırılması ve yapısal reformlara ağırlık verilmesi,
- b) Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesimlerine mali disiplin kazandırılması,
- c) Döviz kuru ve kamu maliye politikaları.

Bu program ile vergiden sağlanacak gelirlerin artırılması suretiyle, faiz dışında kalan fazlalığın artırılması ve Hazine'nin iç borç yükünün hafifletilmesi ile faizlerin düşürülmesi hedeflenmiştir. Programın ilanı sonrası 2000 yılında iç borçlanma faizlerinde ve bankalar arası para piyasasındaki gecelik faizlerde düşüşler yaşanmıştır. Fakat hükümetin programın gerisinde kalmasının yarattığı güvensizlik ortamı ve devalüasyon beklentisinin artması sonucu yabancı yatırımların ülkeden çıkmaya başlaması ile piyasada likit sıkıntısı başlamıştır. Merkez Bankası'nın rezervlerini en yüksek seviyede tutma amacıyla piyasaya likit vermemesi, bunun yerine döviz talebindeki artışı faiz oranlarını arttırarak frenlemeye çalışması sonucu faizler aşırı derecede artmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 120-123).

Uygulanmaya başlandıktan sonra program başarısız olmuştur. Programdan yaklaşık 14 ay sonra yani 2001'in şubat ayında finans kesiminde başlayarak bütün ekonomiyi etkisi altına alan ve ülkeyi ciddi anlamda zora sokan bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Makroekonomik anlamda uygulanan bu programın başarısız olmasının sebebi, iç talep büyümesinin kontrol edilemediği bir dönemde, kur fiyatlarının önceden belirlenmesi ve bu amaca yönelik olarak baskılanması olduğu görülmektedir. Bu baskının, cari işlemler açığını yükseltmesi sonucunu doğurduğu da göze çarpmaktadır. Şubat 2001 döneminde bankacılık sektöründe yaşanan krizlerin temel sebebi ise ülkedeki bankaların kırılğan bir yapıya sahip olmalarıdır. Sistemdeki bozuklukların nedenleri arasında (Karaçor, 2006: 386-388);

- a) Sektördeki küçük bankaların yapısı,
- b) Öz kaynak yetersizliği,
- c) Kamu bankalarının fazla olması,
- d) İç denetim, risk yönetimi ve kurumsal yönetimin yetersiz düzeyde olması,
- e) Zayıf bir aktif yapısının var olması gösterilebilir.

Yaşanan Şubat 2001 krizi sonrası Nisan 2001'de uygulamaya alınan yeni ekonomik program çerçevesinde, bankacılık sektörünün birikmiş ve giderek artan yapısal sorunlarının giderilmesi, kamu borçlarının azaltılması, finansal sistemin mali yapısının güçlendirilmesi ve enflasyonun düşürülmesi gibi amaçlar doğrultusunda "güçlü ekonomiye geçiş programı" uygulamaya alınmıştır. Programın temel amacı güven bunalımını ve istikrarsızlığı süratle

ortadan kaldırmak ve kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulmasıdır (Karaçor, 2006: 381).

Bankalar 2001 krizinden sonra büyük ölçüde kaybettikleri sermayelerini güçlendirmiştir. Bunu gerçekleştiremeyen bankalar birleşmiştir. Birleşmeyen bankalar ise Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiştir. Kamu bankaları yeniden yapılandırılmış, ortak bir yönetim altına alınmıştır. Bankacılık sektörünün takipteki alacaklarının bir kısmı için Finansal Yeniden Yapılandırma Programı (FYYP-İstanbul Yaklaşımı) uygulanmıştır. Bankalarda risk yönetimi anlayışı, kamusal gözetim ve denetim çerçevesinde risk bazlı denetim anlayışı ön plana çıkmıştır. Kamusal gözetim ve denetim işlevi özerk bir yapıya geçirilmiştir. Buradan hareketle, 2001 Krizi sonrasında bankacılık sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ön plana geçtiği fark edilmektedir. Bankaların hızla değişen hizmet yapılarının yanı sıra son zamanlarda toplumsal değer yargıları önemsenerek, sosyal sorumluluk projelerine önem verdiği görülmektedir. Bankaların faaliyetini düzenleyen mevzuat 2005 yılında yeniden düzenlenerek, uluslararası genel kabul görmüş prensiplere ve uygulamalara önemli ölçüde yakın hale getirilmiştir. (Fırat, 2013: 600).

1.2.2.5.1. 2008 Dünya Ekonomik Krizi

Tarihler 2008 yılının ikinci yarısını gösterdiğinde, piyasayı çok hızlı bir şekilde etkisi altında alan bir Dünya ekonomik krizi baş göstermiştir. Kriz, Amerika Birleşik Devletlerinden Avrupa'ya oradan da tüm dünyaya neredeyse eş zamanlı denilebilecek bir hızda yayılmıştır. ABD taşınmaz ve emlak piyasalarında başlayan kriz ciddi anlamda dünyayı sarmıştır. ABD'nin 2000 yılından sonra uygulamaya aldığı para politikası, ekonomik refahın akabinde tüketim harcamalarının artmasına sebep olmuştur. Tüketim harcamalarında ki bu artış enflasyonist baskıyı da beraberinde getirmiştir. Daha sonra ABD Merkez Bankası (FED) faiz artırma yoluna gitmiştir. Faizlerdeki artış başta konut ve emlak gibi sektörler olmak üzere ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır. ABD'nin en büyük yatırım bankalarından biri olan Lehman Brothers'ın iflasını istemesiyle kriz patlak vermiştir (Aracı, 2010: 50-52).

Kriz, yatırım bankası Lehman Brothers'ın iflasıyla birlikte daha farklı bir sürece girmiştir. İflastan sonra birkaç finans kurumunun kötü gidişatıyla birlikte Amerikan vatandaşları çok kısa bir zaman dilimi içerisinde 150 milyar dolara yakın bir nakiti para piyasaları fonlarından çekmişlerdir. 2008'in ekim ayında ABD Merkez Bankası ve diğer merkez bankaları yaklaşık 2,5 trilyon doların piyasalara likit olarak aktarımını

gerçekleştirmiştir. Bu likit aktarımı, finans sektörü tarihinde yapılan en büyük fiziki müdahaledir. Aynı zamanda bankacılık sektöründe yaşanan bu olumsuz gelişmeler Amerika'daki yatırım bankacılığının da sonunu getirmiştir. Yaşanan bu kriz, Amerika kadar Avrupa bankacılık sistemini de ciddi boyutlarda etkilemiştir. Durum ciddiyetini o denli artırmıştır ki uluslararası bankalar hükümet tarafından korunmaya alınmıştır. ABD ve dünyada birçok finansal merkezde, hisse senedi fiyatları önemli ölçüde düşmüş ve tahvil ve kredi piyasaları çökmüştür (Erdönmez, 2009: 86).

Türk bankacılık sektörü 2008 krizinden ABD ve diğer dünya ülkeleri kadar etkilenmemiştir. Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında alınan önlemler ve yapılan yenilemeler, krizin etkilerinin sınırlı kalmasının temel nedenleri arasından gösterilebilir. Öte yandan ülkemizde mortgage sisteminin o dönemde tam olarak oturmamış olması ve finans piyasaları içerisinde türev ürünlerin nadir kullanılıyor olması yine 2008 krizinin Türk bankacılık sektörünü önemli şekilde etilememesinin nedenleri arasında yer almaktadır (Aracı, 2010: 53).

1.3. PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMASI İLİŞKİSİ

Genel itibariyle piyasa yapısı, çok sayıda alıcı ve satıcının bulunduğu tam rekabet piyasası ve piyasa talebinin tek satıcı tarafından karşılandığı tekel piyasası şeklinde iki uç noktada olduğu söylenebilir. Tam rekabet piyasası kaynakların etkin dağılımının sağlandığı ve refahın maksimum olduğu bir piyasa türüdür. Tekel (monopol) piyasa yapısında ise kaynakların etkin dağılımı söz konusu değildir ve buna bağlı olarak refah kayıpları yaşanmaktadır. Karar vericiler kaynakların etkin dağılımı ve refah konusunda hassastırlar ve belirli bir piyasada kaynakların olabildiğince etkin dağılması ve refahın olabildiğince artırılmasını arzulamaktadırlar (Kostakoğlu, 2015: 130)

İktisat teorisinde her ne kadar en optimal piyasa tam rekabet piyasası olsada dünya üzerinde bu piyasa şartları genel olarak sağlanamamaktadır. Türkiye'de de durum farklı değildir. Bu bağlamda piyasa yapısının analiz edilmesi yoğunlaşmayla yakından ilişkilidir. Yoğunlaşma, herhangi bir piyasadaki alıcı ve satıcıların sayısı, büyüklük dağılımı ile ilgili bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Piyasadaki yoğunlaşmanın yüksek oranlarda olması piyasa yapısını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır (Işık, 2013: 253).

Endüstri yoğunlaşması herhangi bir sektörde yer alan firmalar için oldukça önemli bir kavramdır. Yoğunlaşma derecesi firmaların buldukları sektördeki pazarlama davranış ve faaliyetlerini belirlemektedir. Piyasadaki yoğunlaşmanın artması o piyasadaki rekabetin

düşmesine sebebiyet vermektedir. Rekabetin düşmesi ise refahın ve sektördeki verimliliğin düşmesine neden olmaktadır (Koca ve Kaya, 2016: 135).

Endüstri yoğunlaşması, sektördeki firma sayısının ve bütün sektör üretimi içindeki paylarının derecelendirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Sektördeki yüksek yoğunlaşma oranı o sektördeki piyasa gücünün büyük çoğunluğunun, büyük ölçekli ve az sayıda firmanın elinde olduğu anlamına gelmektedir. Tam rekabet piyasa yapısının sağlanamadığı piyasalarda yoğunlaşmanın o piyasa hakkında bilgi veren önemli etkenlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Bununla beraber literatürde yoğunlaşmanın, piyasa performansını ve piyasadaki davranış ve hareketleri belirleyen önemli göstergeler arasında olduğu kabul edilmektedir (Güenalp, 2011: 25).

1.3.1. Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma

Yoğunlaşma, sektörde faaliyet gösteren firmaların, o sektördeki hakimiyet derecelerini ölçen bir göstergedir. Bu tanımdan hareketle endüstri yoğunlaşması, endüstrideki büyük firmaların görece pozisyonlarını ölçmektedir. Endüstri yoğunlaşmasının yüksek olması sektördeki firmaların tekelleri anlamına gelmektedir. Piyasada böyle tekelleri bir yapının var olması ise eksik rekabete ve finansal istikrarsızlığa neden olmaktadır. Piyasadaki yoğunlaşmanın boyutu piyasanın yapısını, rekabeti, piyasadaki ürün fiyatlarını ve firmaların etkinlik yapısını etkilemektedir. Endüstri yoğunlaşmasının ölçülmesi bu nedenlerle piyasadaki ekonomik istikrar açısından son derece önemlidir. Piyasa yoğunlaşması ayrıca piyasa gücü göstergesi olarak da kullanılmaktadır (Zecchini, ty: 23).

Ekonomideki sektörler göz önünde bulundurulduğunda önemli sektörlerden birinin bankacılık sektörü olduğu görülmektedir. Hem bireylerle hem de diğer finans kuruluşlarıyla olan bütünlüğü bankacılık sektörünü, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere bir çok ülke ekonomisi için vazgeçilmez bir noktada konumlandırmaktadır. Bu anlamda bankacılık sektöründe yaşanan istikrarsızlıklar ekonomiyi derinden etkilemektedir (Korkmaz vd., 2016: 142)

Bankacılık sektörünün yaşadığı finansal krizler ve sonrasında yaşanan iflaslar banka sayısında ciddi azalmalara neden olmuştur. Sektördeki banka sayısının azlığı yoğunlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Yoğunlaşma derecesinin artmasıyla büyük ve güçlü bankaların bankacılık sektöründeki refahı artıracaklarını savunan görüşler olduğu kadar yoğunlaşmanın artmasıyla sektördeki rekabetin azalacağını ve istikrarın azalacağı yönünde görüşlerde mevcuttur (Kuzucu, 2014: 4).

1.3.2. Yoğunlaşmanın Ölçülmesi

Bir yapının yoğunlaşma derecesi, o yapıda faaliyet gösteren birim sayısına ek olarak o yapıya ait ekonomik kaynak ve etkinliklerin toplamının, yapıyı meydana getiren birimler arasındaki dağılımına bağlı bulunmaktadır (Pehlivanoğlu ve Tekçe, 2013: 373).

Yoğunlaşma oranlarının ölçülmesi, piyasaya yeni giriş veya çıkışlarda ve piyasa içinde birleşmeler yaşandığında, piyasa yapısında meydana gelen değişimleri de ölçebildiği için endüstriyel iktisat literatüründe oldukça geniş bir yer bulmuş analiz araçlarıdır (Coşkun vd., 2012: 79).

Literatürde birçok yoğunlaşma endeksi bulunmaktadır. Bu endekslerin en sık kullanılanları aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

1.3.2.1. N-Firma Yoğunlaşma Oranı

N-firma yoğunlaşma oranı literatürde sık kullanılan ve hesaplanması kolay olan bir orandır. Piyasadaki en büyük n firmanın pazar payları toplamı ile ifade edilmektedir (Taşkın, 2015: 186).

N-Firma yoğunlaşma oranı şu şekilde formül edilmektedir (Hall ve Tideman, 1967: 165);

$$CR_N = \sum_{i=1}^N S_i$$

şeklinde gösterilmektedir.

Formülde; CR_N = N adet firmanın yoğunlaşma oranını,

S_i = i firmanın piyasa payını göstermektedir.

Endeks, en büyük N tane firmanın piyasa payı toplamındaki değişimleri dikkate almaktadır. Endeks çok sayıdaki küçük firmaların yapısındaki değişimleri görmezden gelmektedir. N-Firma yoğunlaşma oranında, en büyük N tane firmanın pazar payında herhangi bir değişim yaşanmamış olmasına rağmen, endeks hesabına alınmayan diğer firmaların yapısındaki değişim piyasa yapısını değiştirecek boyutta olabilir. Ancak bu endeks bu değişimleri hesaba katmamaktadır. Endeks hesaplanırken belirlenecek N değeri için literatürde belirlenmiş bir referans değeri bulunmamaktadır (Coşkun vd., 2012: 80).

N değerinin seçimi esasında teamüle dayanmaktadır ve seçim araştırmacıya bırakılmıştır. Bununla beraber bazı referans değerler yer almaktadır. N değerinin dört

seçilmesi halinde yüzde 50'lik bir yoğunlaşma düzeyi, N değerinin sekiz seçilmesi halinde yüzde 70'e denk gelmektedir. Aynı zamanda seçilen N değeri için, bu yoğunlaşma oranları yoğunlaşmanın başlangıç noktası olarak alınabilmektedir (Tekeli vd., 1980: 22).

Yoğunlaşma oranı sayı doğrusu üzerinde sıfır ile bir arasında değerler almaktadır. N değeri, yani değerlendirmeye alınan firma sayısı ne olursa olsun; yoğunlaşma oranı sıfıra yaklaşırsa piyasada yoğunlaşmanın düşük olduğu ve piyasaya eşit büyüklükte ve çok sayıda firmanın hakim olduğu anlamına gelmektedir. Endeksin değeri bire doğru yakınsa yüksek bir yoğunlaşma oranından söz edilebilmektedir. Yüksek yoğunlaşmanın olduğu piyasa ise N tane firmanın o piyasanın büyük bir çoğunluğuna hakim olduğu anlamına gelmektedir (Gündoğdu, 2011: 21-22).

1.3.2.2. Herfindahl - Hirschman Endeksi (HH)

Herfindahl-Hirschman Endeksi, Herfindahl ve Hirschman tarafından geliştirilmiştir. HH endeksi, endüstriyel iktisat yazınında en çok kullanılan endekstir. HH endeksi, CR_N endeksinin aksine piyasadaki tüm firmaları endeks hesabına dâhil etmektedir. Endeks her bir firmanın pazar payını yine kendi pazar payı ile ağırlıklandırıldığı için endeks değeri büyük firmalardaki değişimlere daha duyarlıdır. Ayrıca HH endeksi diğer yoğunlaşma endekslerinin değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Bikker ve Haaf, 2002: 7).

HH endeksi şu şekilde formüle edilmektedir (Cetorelli, 1999: 3);

$$HH = \sum_{i=1}^N S_i^2$$

formülde; N endüstrideki firma sayısını,

S_i^2 ise i. firmanın piyasa payının karesini göstermektedir.

Herfindahl-Hirschman Endeksinin en büyük değeri 1'dir, en düşük değeri ise $1/N$ 'dir. Bu değerlerin sıfıra yaklaşması yoğunlaşmanın az olduğu ve piyasa koşullarının tam rekabet piyasasına yaklaştığı anlamına gelmektedir. Bu tarz piyasalarda rekabet düzeyi yüksektir. H değerinin 1'e yaklaşması yoğunlaşmanın yüksek olduğu ve tekelci bir piyasa yapısının sektöre hakim olduğu anlamına gelmektedir. Bu tarz piyasalarda rekabet düzeyi düşüktür ve sektöre az sayıda firma hakim olmaktadır (Weinstock, 1982: 285-286).

Yine ABD federal ticaret komisyonunun yapmış olduğu bir sınıflandırmaya göre HH endeksi 0,15 den az ise yoğunlaşmamış, 0,15 ile 0,25 arasında orta derecede yoğunlaşmış ve 0,25 den fazla ise yüksek derecede yoğunlaşmış piyasa yapısından söz edilmektedir (Brezina vd., 2016: 53)

HH endeksi, piyasa yoğunlaşmasının ölçümünde çok tercih edilen yoğunlaşma endeksi olmasının yanı sıra diğer yoğunlaşma endekslerinin değerlendirilmesinde de önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir HH endeksinin N-firma yoğunlaşma oranına üstünlüğü şu şekilde dile getirilebilir; HH endeksinde küçük firmalara kıyasla büyük bankalara daha çok ağırlık verilmektedir ve bütün firmalar hesaplama dahil edilmektedir. Bu yüzden, N-firma yoğunlaşma oranının hesaplamasında yaşanan keyfilik ortadan kalkmaktadır (Gündoğdu, 2011: 23).

1.3.2.3. Hall - Tideman Endeksi (HTI)

Hall ve Tideman tarafından geliştirilmiştir. Yoğunlaşma oranının ölçümlendiği piyasadaki firmaların mutlak sayısının önemine vurgu yapmaktadır. Bu endeks pazarda çok sayıda küçük firma varsa piyasaya girişin görece kolay olduğunu, piyasada az sayıda büyük firma varsa piyasaya girişin görece zor olduğunu varsaymaktadır (İldırar ve Kıral, 2018: 102).

HT endeksi her firmayı kendi büyüklük ölçeğine göre ağırlıklandırmaktadır ve şu şekilde formüle edilmektedir (Hall ve Tideman, 1967: 166);

$$HT = \frac{1}{2(\sum iS_i) - 1}$$

formülde; S_i : i. firma piyasa payını ifade etmektedir.

HT endeksi 1 ile $1/N$ arasında değerler almaktadır. Firmaların pazar payını, firmaların büyüklük sırası ile ağırlıklandıran bir endekstir. Firmaların ölçeklerinin ölçek sıraları ile ağırlıklandırılması piyasaya yeni giren veya çıkan firmalar ile piyasada yaşanan birleşmelerin etkilerini de endeks değerine yansıtmayı sağlamaktadır. Ayrıca firmanın pazar payının, pazar payı sıralamasındaki yeri ile ağırlıklandırılınca endeks değerinin küçük firmalara olan hassasiyeti de arttırılmış olur (Bikker ve Haaf, 2002: 10).

1.3.2.4. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)

Horvarth (1970) tarafından geliştirilmiştir. Firmaların ölçek büyüklüğü ve ölçek büyüklüğünün dağılımı arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar sonucunda oluşturulmuş bir

endekstir. Endeks sadece firmaların ölçek büyüklüklerini değil, ölçek büyüklükleri arasındaki farkların yapısı ile de ilgilenmektedir.

Kapsamlı yoğunlaşma endeksi şu şekilde hesaplanmaktadır (Horvath, 1970: 446);

$$CCI = S_1 + \sum_{i=2}^n (S_i)^2 (1 + [1 - S_i])$$

Burada, n piyasadaki firmaların sayısını ifade etmektedir. S_1 ise her bir firmaya ait varlıkların ondalık kesri olarak ifade edilmektedir.

Kapsamlı yoğunlaşma endeksi her bir bankanın oransal büyüklüğünü, diğer bankaların oransal büyüklük toplamı ile ağırlıklandırır. Endeks değeri 0 ile 1 arasında olup piyasa tekel piyasası olduğunda 1, birbirine eşit paylara sahip çok sayıda firma olduğu durumda da 0 değerine yaklaşmaktadır. Endeks değeri bu ağırlıklandırma sayesinde küçük bankaların pazar payına daha duyarlı hale getirilmiştir. Ayrıca bankaların pazar payı dağılımı arttığında endeks değeri de artış göstermektedir (Van Leuvensteijn vd., 2011: 10).

1.3.2.5. Hannah ve Kay Endeksi (HKI)

Hannah ve Kay tarafından geliştirilmiştir. Hannah-Kay endeksi, HH endeksinden hareketle oluşturulduğu için, bu iki endeks birbirine oldukça benzerdir. HK endeksi, en büyük firmanın piyasadaki payı ile piyasadaki firma sayısı aralığında değer alabilmektedir. Eğer piyasaya yeni giren firmaların ölçeği, piyasadaki mevcut firmaların ortalama ölçeğine eşit ise yoğunlaşmada düşüş daha büyük olacaktır. Bunun yanında piyasaya yeni giren firmaların ölçeği ortalama ölçek büyüklüğünden daha yüksek ise yoğunlaşmadaki düşme küçük olacaktır. Hatta bazı durumlarda endeks değeri artabilecektir. Böylelikle ortalama büyüklükten daha yüksek bir ölçeğe sahip firma piyasaya girdiğinde HK endeksi değeri artacak, ölçek büyüklüğü ortalamanın altında olan bir firma piyasaya girdiğinde ise HK endeksi değeri düşecektir (Bikker ve Haaf, 2002: 10).

HK endeksi şu şekilde formüle edilmektedir (Tatlı, 2018: 73);

$$HK(\alpha) = \left(\sum_{i=1}^n S_i^\alpha \right)^{1/1-\alpha}$$

Burada S_i firmaların piyasa payını ifade etmektedir ve α sıfırsan büyüktür ve hiçbir zaman bire eşit değildir.

1.3.2.6. Hause Endeksi

Cournot Modeli ile ilgili tartışmalar etrafında Hause (1977) tarafından oluşturulmuştur. Hause endeksi HH endeksi temelli bir endekstir. Hause endeksi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Piyasada birbirine eşit pazar payına sahip çok sayıda firma olması durumunda endeks değeri sıfıra yaklaşırken, piyasanın tek el piyasası olması durumunda endeks değeri bir olmaktadır. Hause endeksi şu şekilde formüle edilmektedir (Hause, 1977: 90);

$$H_m(\alpha, \{S_i\}) = \sum_{i=1}^n S_i^{2-(S_i(HH-S_i^2))^\alpha}$$

Formülde HH olarak alınan değer, Herfindahl-Hirschman endeksini ifade etmektedir.

1.3.2.7. Entropy Endeksi

Theil'in çalışması ile Entropy endeksi endüstriyel iktisat literatürüne girmiş ve Horowitz'in çalışmasıyla yaygınlaşmıştır. Entropy endeksi dağılımın içeriği ile ilgili ex-ante beklentileri ölçüme dâhil eden, teorik kökenlerini bilgi teorisinden alan bir endekstir (Günlü, 2011: 103).

Entropy endeksi aşağıdaki gibi formüle edilir (Hexter ve Snow, 1970: 240).

$$EI = - \sum_{i=1}^n S_i \log_2 S_i$$

Entropy endeksi diğer endekslerin aksine 0 ve 1 arasında değildir. 0 ile $\log_2 n$ arasında yer almaktadır. Piyasada tek elci bir yapı söz konusuysa endeks değeri sıfıra yaklaşır. Endeks değerleri yoğunlaşma ile ters orantılıdır (Bikker ve Haaf, 2002: 13).

1.3.3. Yoğunlaşma Endekslerinin Karşılaştırılması

Yoğunlaşma düzeyinin hesaplanmasında kullanılacak standart bir ölçü üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Bunun yanı sıra farklı yoğunlaşma ölçütleri arasında geniş bir seçim olanağı bulunmaktadır. Söz konusu endeksler içerisinde en sık kullanılan ve kabul gören endeksler; N-Firma Yoğunlaşma endeksi, Herfindahl Hirschman endeksi, Entropy endeksi, Hall-Tideman endeksi vb. endekslerdir. Fakat literatürde en yaygın olarak kullanılan yoğunlaşma ölçütleri N-Firma endeksi ve Herfindahl Hirschman endeksidir (Yıldırım vd., 2009: 40-45). Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi, Hannah ve Kay Endeksi,

Linda Endeksi gibi özet endekslerin, kısmi endekslerden en önemli farkı bu indekslerin piyasadaki firmaların bir kısmını değil tüm firmaları değerlendirmesidir. Tek ve genel geçer bir yoğunlaşma indeksi oluşturmak için bir çok girişimde bulunulmasına rağmen bir çoğu önyargılar ve kusurlar bulunduğu gerekçesiyle başarılı olamamıştır. Yoğunlaşma konulu çalışmaların büyük bir kısmında kısmi endeksler kullanılmıştır. Kısmi endekslerin başlıca özelliği firmaların belirli bir bölümünü değerlendirerek yoğunlaşma oranını hesaplamasıdır (Koch, 1980:172).

Herfindahl Hirschman endeksinin N-Firma Yoğunlaşma endeksinden iki önemli fark bulunmaktadır. Bunlardan ilki Herfindahl-Hirschman endeksinin bir endüstride faaliyet gösteren bütün firmaların göreceli büyüklükleri ile ilgili bilgi vermesi diğeri ise piyasadaki en büyük firmaların piyasa paylarını ağırlıklı olarak ölçmesidir (Güneş vd. 1997: 35).

1.3.4. Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler

Yoğunlaşmadaki değişimin tek bir açıklamasının olması olası değildir. Yoğunlaşmayı belirleyen faktörleri, ölçek ekonomileri, giriş engelleri, reklam, teknolojik gelişmeler, birleşmeler, kamu politikaları ve endüstri büyümesi şeklinde sıralamak mümkündür (Daştan ve Çalmaşur, 2015: 48).

1.3.4.1. Ölçek ekonomileri

Ölçek ekonomileri ya da içsel ekonomiler firmanın tesis ölçeğini büyütmesi halinde maliyetin düşmesine ya da artmasına neden olan avantaj ya da dezavantajlar olarak tanımlanabilmektedir (Dinler, 2017: 223).

Optimal düzeyde gerçekleşen üretim kapasitesi, toplam pazarda meydana gelen ihtiyaçların ne kadar fazlasını oluşturur ise, pazarı oluşturan firmaların sayısının da o kadar olması beklenebilir. Zira böyle bir durumda küçük ölçekli firmaların piyasaya girişleri etkin olarak beklenmez. Böylece ölçek ekonomileri, bir nevi giriş engeli oluşturduğundan piyasada meydana gelen yoğunlaşmayı etkilediği söylenebilmektedir (Yolaç, 2005: 1093).

Ölçek ekonomileri piyasaya girme hazırlığında olan firmalar için engel teşkil etsede karlılığın devamını sağlar. Ortaklıklar, stoklarda ekonomiler, teknoloji, öğrenme ve parasal ölçek ekonomileri gibi unsurlar da ölçek ekonomilerini etkileyen ve meydana gelmesini sağlayan unsurlar olarak nitelendirilmektedir (Işık, 2013: 253).

Literatür incelendiğinde ölçek ekonomilerinin yoğunlaşmayı belirleyen önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Sawyer (1971), Greer (1971) ve benzeri araştırmacılar,

yoğunlaşma ile ölçek ekonomileri arasındaki ilişkinin analizinde pozitif yönlü bir etki tespit etmişlerdir.

1.3.4.2. Giriş Engelleri

Giriş engellerinin analizi, pazar gücü ve pazar etkinliğinin değerlendirilmesinde önemli bir unsurdur. Eğer piyasaya giriş engelleri yüksek düzeyde ise mevcut firmalar için rekabetçi baskı azalır. Eğer piyasaya giriş engelleri düşük ise piyasadaki firmalar rekabetçi bir baskıya maruz kalmaktadır (Harbord ve Hoehn, 1994: 411).

Bain (1956) giriş engellerinin analizinde öncü olarak kabul edilmektedir. Bain'in üç önemli giriş engeli şu şekilde tanımlanmıştır (Carlton ve Perloff, 2015: 103);

- a) Mutlak Maliyet Avantajı
- b) Ürün Farklılaşması
- c) Büyük Sermaye Yatırımları Gerektiren Büyük Ölçekli Üretim Ekonomileri

Mutlak maliyet avantajı, piyasada faaliyet gösteren firmalardan çekinmeden, karını maksimum yapmak isteyen firmaya, o piyasaya girme imkanı tanımaktadır. Bu durum örnek yardımıyla şöyle ifade edilebilir; X firması bir malı 5 birim sabit maliyetle üretirken piyasadaki diğer firmalar o malı 10 birim sabit maliyetle üretmektedir. X firması birim başına sabit maliyetin üzerinde bir fiyat belirlediğinde örneğin 8 ya da 9 birime çıkardığında yüksek kar elde edecek ve piyasaya girmekten çekinmeyecektir (Daştan ve Çalmaşur, 2015: 52).

Ürün farklılaşması, herhangi bir piyasada üretilen ürünleri, tüketicilerin mükmmel alternatifler olarak görmemesi için farklı özelliklere sahip ilgili ürünlerin olması anlamına gelmektedir. Örneğin Apple marka bir bilgisayar, IBM marka bilgisayarlar için mükemmel bir alternatif değildir (Carlton ve Perloff, 2015: 103).

Büyük sermaye yatırımları gerektiren büyük ölçekli üretim ekonomileri şu şekilde açıklanabilmektedir; piyasaya yeni girecek ya da yeni bir iş kuracak olan katılımcının girmek istediği piyasa koşulları gereği belli bir sermaye ihtiyacı olmaktadır. Bu sermaye ihtiyacını gidermekte katılımcı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Ayrıca katılımcı yeni olduğu için piyasada faaliyet gösteren firmalar stratejik davranış tehditleriyle (örneğin güçlü fiyat indirimi), katılımcının piyasaya yeni girişini önleyebilmektedir (Carlton ve Perloff, 2015: 103-104).

1.3.4.3. Reklam

Herhangi bir sektörde firmalar, sektördeki yoğunlaşmalarına dayalı olarak ellerinde bulundurdukları avantajı reklam vasıtasıyla korumaya çalışırlar. Sektördeki firmalar avantajlarını korumaya çalışırken, sektöre yeni girecek olan firmalar ise piyasada var olan diğer firmaların marka bağımlılığını yıkmak ve kendilerine bir yer edinmek için yine reklama ihtiyaç duyarlar (Baş, 2005: 41).

Reklamın, pazarda bulunan tüketim mallarında, kar için önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Piyasaya girme hazırlığında olan firmalar için önemli ölçüde maddi engeller oluşturmakta ve bu durumda piyasaya giriş için caydırıcı bir unsur olarak görülmektedir. Diğer taraftan reklam, tüketicilerin tercihlerini doğrudan etkilemeye yöneliktir ve reel olmayan bir sermaye farklılığına neden olduğu için pazara giriş engeli oluşturduğu dile getirilmiştir (Günel, 2011: 29). Bir başka görüşte ise reklam, malların özellikleri ve fiyatları hakkında tüketiciye bilgi vermek amacıyla kullanılan bir araç olduğu, böyle bir durumda ise tüketicilerin maliyetlerini azaltarak, markalar arasında geçiş kolaylığı sağladığı belirtilmiştir.

1.3.4.4. Teknolojik Gelişmeler

Pazarda ve lojistik alanda meydana gelen teknolojik gelişmeler, büyük ölçekli sürdürülebilir faaliyetlerde yönetim ve tasarruflarda olanaklar sağlayarak, satışı gerçekleştiren firma veya şirketlerin ölçeğindeki büyümeyi teşvik eden öğelerden biri durumuna gelmektedir. Elektronik ve lojistik söz konusu teknolojik gelişmelerin en önemlileri konumundadır (Gürsel, 2009: 408-421).

Oligopol ve monopol piyasalarında piyasa üstünlüğünün elde tutulması ve sağlanması için teknolojik gelişmeler önemli bir konuma sahiptir. Piyasada var olan firmalar arasında teknolojik gelişmelerin takibini en iyi yapan ve bu gelişmeleri en etkin şekilde uyarlayıp kullanabilen firma şüphesiz pazardaki hakimiyeti elinde tutacaktır (Baş, 2005: 42).

1.3.4.5. Birleşmeler

Bir birleşme iki ya da daha fazla şirketin bütünleşmesi ve tek bir şirket çatısı altında yönetilmesi anlamına gelmektedir. Birleşmeler dikey, yatay ve grup birleşmeleri olarak üç grup altında incelenmektedir (Gaughan, 2010: 12-13).

Dikey birleşme iki ya da daha fazla firmanın farklı işletme türleri olması halinde birleşmeleri olarak tanımlanmaktadır. Yatay birleşme, iki ya da daha fazla firmanın benzer

işletmelerinin olması halinde gerçekleşen birleşmeye denmektedir. Grup birleşmesi ise aralarında rekabet ve bir ticari bağ bulunmayan firmaların birleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Foltz vd., 2002: 136).

Birleşmeler pazardaki yoğunlaşmayı etkilemektedir. Birleşmelerin, pazarlama ve dağıtım, ulaştırma, araştırma-geliştirme, depolama-stoklama ve yönetim faaliyetlerinden ölçek ekonomileri sağladıkları belirlenmiştir. (Baş, 2005: 41).

1.3.4.6. Kamu Politikaları

Kamu politikaları endüstriyel yoğunlaşmayı belli bir seviyede tutabilmek için hükümetler tarafından atılan adımlardır. Yoğunlaşmanın artması firma birleşmeleri gibi rekabeti düşürücü faktörlerin söz konusu olması nedeniyle bu müdahaleleri gerekli hale getirmiştir. Hükümetler, ekonomik ve finansal yeniliklerin getirilmesi, vergi düzenlemeleri ve kredi politikaları gibi araçlarla müdahaleyi gerçekleştirebilirler (Akay, 2007: 33).

Hükümet koyacağı anti-tröst yasalarla yoğunlaşmayı azaltacak girişimlerde bulunacağı gibi doğrudan yardımlar, teşvik, tarife ve kotalar gibi unsurlarla yoğunlaşmanın artmasına da sebebiyet vermektedir (Baş, 2005: 41).

1.3.4.7. Endüstri Büyümesi

Piyasadaki büyüme oranları rekabet yoğunluğunu etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Yüksek bir endüstri büyümesi yoğunlaşmayı azaltan bir faktördür. Endüstrideki hızlı büyüme dönemlerinde küçük firmalar, talebi karşılamak için yeterli kapasiteye ulaşmamaktadır. Buna bağlı olarak daha küçük firmalar piyasaya girmekte ve yoğunlaşma düzeyini düşürmektedir. Diğer taraftan küçük firmaların satışlarında azalma söz konusu olduğu takdirde, firmalar karlarını korumak için piyasadaki güçlerini kullanmaktadır. Bu durum ise yoğunlaşma düzeyinde bir artışa neden olmaktadır (Dalton ve Rhoades, 1974: 235-240).

Gratton ve Kemp (1977), Caves ve Porter (1980) ve benzeri araştırmacılar çalışmalarında yoğunlaşma ile endüstri büyümesi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Duchensneau (1974) çalışmasında yoğunlaşma ile endüstri büyümesi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyümenin tanımı, ekonomik büyümenin kaynakları ve ekonomik büyüme ile ilgili bazı teorik yaklaşımlara yer verilmiştir. Ayrıca yansız büyüme ve ticareti artırıcı yönlü büyüme alt başlıkları halinde, dış ticaret teorisi çerçevesinde ekonomik büyüme incelenmiştir.

2.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme kavramı insanlık tarihi boyunca birçok alana ve disipline araştırma kaynağı olmakla beraber farklı alanlarda ortaya koyduğu kavramsal niteliği ve içeriğiyle başka alanların da ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Büyüyen ve gelişen ekonomik toplumlar, zamanla kendilerine ait ekonomik girdi ve çıktıların kontrolüyle beraber, planlı bir şekilde kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik birtakım yollara başvurmuşlardır. Bunu daha başarılı ve reel bir şekilde yapmak için ise, kendi ülkelerine ait olan çıktı ve veriler ile diğer ülkeleri kıyaslamaya yönelik ekonomik doneleri kullanmışlardır (Özden, 2014: 12).

Ekonomik büyüme belirli bir ekonominin üretim kapasitesinde meydana gelen ve ölçülebilen genişleme olarak ifade edilebilmektedir (Yapraklı, 2015: 74). Başka bir tanımda ise ekonomik büyüme, belirli bir dönem içerisindeki üretim hacminde veya Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasılasında görülen ve sayısal olarak ölçülebilen, oransal olarak ifade edilen artışlar olarak ifade edilmektedir (Açıköz, 2007: 18).

Üretimi yapılan toplam mal ve hizmetin artışı, ekonomik büyüme olarak tanımlanmakta ve üretim, emek sermaye artışı ile teknolojik gelişme ekonomik büyümenin kollarını meydana getirmektedir (Yıldırım, 2011: 1). Ayrıca teknolojik gelişme, normal şartlarda üretim sürecinde daha fazla sermaye kullanımı olarak düşünülmelidir. Çünkü dünyadaki teknolojik araştırmaların neredeyse tamamına yakını gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmekte ve bunların sermayeden değil işgücünden tasarruf edici gelişmeler üzerinde durduğu göze çarpmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise sermayeden edilen tasarruflar teknolojik gelişmelere aktarılmaktadır. Bunun öncelikli sebeplerinin başında emek-yoğun üretim yönteminin daha verimli bir şekilde kullanılmasıyla üretim maliyetlerinin düşürülebileceği düşüncesidir. Bunun yanında az gelişmiş ülkeler açısından istihdam sorunu dikkate alındığında, teknolojinin emek-yoğun tekniklerle kullanımı bir gelişim stratejisi uygulamasından çok bir zorunluluk oluşturmaktadır (Berber, 2011: 23).

Büyüme olgusu, bir ekonominin nüfusunun ve dolayısıyla işgücünün artmasına neden olur, üretim olanaklarını ve araçlarını artırır. Kalkınma olgusu, iktisadi akımın alışılmış yolunu terk ederek, daha yükseğe sıçraması açısından önem taşımaktadır (Özer, 2014: 37).

Ekonomik büyüme oranı, GSYİH’da meydana gelen artışın baz alınan yıla bölünerek 100 ile çarpılmasından elde edilir. Bu oranı formüle edecek olursak;

$$g = \frac{GSYİH_t - GSYİH_{t-1}}{GSYİH_{t-1}} \times 100$$

$GSYİH_t$; içinde bulunulan yılın gayrisafi yurt içi hâsılası.

$GSYİH_{t-1}$; bir önceki yılın gayrisafi yurt içi hâsılası (Kaynak, 2011: 5).

2.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

İktisadi büyümenin kaynakları arasında birçok kaynak saymak mümkündür. Bununla birlikte iktisat literatüründe genel kabul görmüş ekonomik büyümenin temel belirleyicileri şu şekildedir (Todaro ve Smith, 2012: 71):

- Ülkenin sahip olduğu doğal faktörler,
- Fiziksel zenginlik ve insan kaynaklarına yapılan yatırımlar,
- Sermaye birikimine bağlı olarak nüfus artışıyla birlikte nitelikli işgücündeki oranı,
- Ülkenin teknolojik gelişim durumu.

Doğal kaynaklar sabit varsayıldığı için model dışında bırakılmak suretiyle, büyümenin kaynakları Y üretimi fonksiyonu şeklinde şu şekilde kurulabilmektedir (Üzümçü, 2012: 8):

$$Y = F(K, L, A)$$

İktisadi büyüme bu faktörlerde görülen reel artışa bağlıdır. Bu faktörlerde meydana gelen reel artışları içeren bir üretim fonksiyonu da aşağıdaki şekilde kurulmaktadır;

$$\Delta Y = F(\Delta L, \Delta K, \Delta A)$$

Burada Δ : Değişimi, Y: Reel GSMH’yi, L: işgücünü, K: sermayeyi ve A: Teknolojiyi göstermektedir. Eşitlikte yer alan Δ ise üretim faktörlerindeki değişimi ve dolayısıyla büyümeyi belirtmektedir.

2.3. BÜYÜME KAVRAMI İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR

Teorik olarak İkinci Dünya Savaşından sonra iktisadi büyümeyi açıklamak için iki farklı açıdan kullanılan, iki farklı temel iktisadi büyüme yaklaşımı bulunmaktadır. Birinci yaklaşım, iktisadi büyümenin temel itici gücünün sermaye birikimi olduğunu öngören neoklasik ve keynesyen yaklaşımlardır. İkinci tür yaklaşım ise; büyümenin temel itici gücünün teknolojik gelişme olduğunu ortaya koymakta ve teknolojik gelişimin elde edilmesini araştırma ve geliştirme (AR-GE) sektöründeki istikrarlı gelişmelere, uluslararası ticarete ya da beşeri sermayeye dayandırmaktadır (Capolupo, 2008: 4).

Çalışma kapsamında, büyüme kavramı ile ilgili teorik yaklaşımlar, iktisadi büyüme literatürü dikkate alınarak aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

2.3.1. Klasik Yaklaşım

Klasik iktisat görüşünün temelini fizyokratların görüşlerine ek olarak teknoloji ve sanayileşme alanlarında yaşanan gelişmeler oluşturmuş ve fizyokratların görüşleri özellikle klasik iktisadın ortaya çıkmasında öncü bir düşünce olmuştur (Taban, 2014: 217). Klasik yaklaşıma göre, yatırımlar büyümenin özünü oluşturmaktadır. Yatırımlar bir yandan emeğin verimini artırırken, diğer yandan da toprağın verimini yükselterek üretimin artmasına sebep olmaktadır. Yatırımların artması kar oranı üzerinde önemli bir rol oynadığı görüşü hakimdir. Klasik yaklaşımın temel varsayımları şu şekilde sıralanmaktadır (Kaynak, 2011: 26):

- a) Ekonomi tam rekabet ve tam istihdam koşullarında dengededir,
- b) Sermaye birikimini uyaran temel faktör kardır,
- c) Sanayi bölümünde teknik ilerleme hızlıdır,
- d) Tarım bölümünde teknik ilerleme yavaştır,
- e) Üretim fonksiyonu veridir,
- f) Ücretler kısa dönemde arz ve taleple belirlenirken, uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir.

Klasik yaklaşımın üç temel yaklaşımı aşağıda başlıklar halinde incelenmiştir.

2.3.1.1. Adam Smith Büyüme Yaklaşımı

Adam Smith modeline göre, ekonomik yapıda iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanan teknolojik ilerleme sağlanacak ve bu sayede verimlilik artacaktır. Emeğin verimliliğindeki artışla birlikte bireylerin ve dolayısıyla ülkenin refah seviyesinde artış yaşanacaktır. Refahın artması, sermayenin artması, yeni iş alanlarının kurulması anlamına gelmektedir.

İşbölümünün yanı sıra sermaye birikimi de iktisadi büyümenin temel faktörünü oluşturmaktadır. Smith, emek gücünün gelişmesini ve emek harcarken gösterilen beceri ve kavrama yeteneğinin çoğunlukla iş bölümü sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır (Kuyubaşı, 2009: 13).

Smith, şu üç nedenle iş bölümünün üretimi artıracığını savunmaktadır (Doğan, 2014: 365-380):

- a) İş bölümünün her işçinin tek bir iş üzerinde yoğunlaşmasına yol açması ve yaptığı işte işçinin yeteneğini artırması,
- b) İş bölümünün işçinin bir işten diğerine geçerken oluşabilecek zaman kaybından tasarruf edilmesine yol açması,
- c) İş bölümü sayesinde işçinin kullandığı makineleri ve aletleri geliştirici biçimde verimliliğini artırması.

2.3.1.2. Thomas Malthus Büyüme Yaklaşımı

Thomas Malthus büyüme üzerinde Smith'den farklı olarak kötümser düşüncelere sahiptir. Malthus'un geliştirdiği büyüme modeli, hasıla-çıktı ve nüfus büyüme hızları arasındaki tutarsızlık üzerine kurulmuştur. Malthus'a göre nüfus (N), kontrol edilmediği sürece, geometrik hızla katlamalı olarak (1,2,4,16,32,64 gibi) yükselmektedir. Buna karşılık çıktı-reel hasıla (Y) aritmetik hızla-doğrusal olarak (1,2,3,4,5,6 gibi) artmaktadır. Malthus doğal ekonomideki reel hasılayı, kaynakların ve emiğin artırdığını savunmaktadır. Bununla birlikte Malthus büyüme yaklaşımında, üretimin emeğe göre azalan ortalama verimlere tabi olduğu öne sürülmektedir. Bu büyüme yaklaşımında ayrıca, doğal kaynak miktarı ve teknoloji seviyesi sabitken nüfusun belirli bir oranda artması çıktının daha düşük oranda artmasına ve kişi başına üretimin azalmasına neden olacağı görüşü savunulmaktadır (Üzümcü: 2012: 99-101).

2.3.1.3. David Ricardo Büyüme Yaklaşımı

Klasik düşünürler arasına uyumsuzluklar olsada teoriye, en önemli katkıyı Ricardo yapmıştır. Ricardo, uzun dönemde üretim faktörlerinin hasıladan alacağı payı göstermeye yönelik gelir bölüşümü modeli ortaya koymaya çalışmıştır (Kaynak, 2011: 25-26)

Ricardo modelinin varsayımları şu şekilde özetlenebilmektedir (Berber, 2006: 61-62):

- a) Tarım sektöründe üretim faktörü olarak kullanılan emek ve sermaye sabit bir bileşimde kullanılmaktadır,
- b) Ülkede tarıma elverişli arazi sınırlı olduğu için en verimli araziler kullanılmaktadır. Ayrıca toprağı teknik gelişimi yavaş olduğundan tarım sektörü için Azalan Verşimler Kanunu geçerlidir,
- c) Marjinal hasıldan işçiye ödenen asgari ücret çıkıldıktan sonra geriye kalan kısım karı oluşturmaktadır,
- d) Sermaye, işçilere ödenmekte olan ücret fonundan ibarettir,
- e) Politika yapıcılar genel ekonomiye müdahale etmezler ve ekonomi devamlı olarak tam istihdam halinde çalışmaktadır.

2.3.2. Neo-Klasik Büyüme Yaklaşımı

Neo-klasik büyüme modeli, ekonomik büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin, ekonomideki sermaye stokunun birbirleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin bir ülkenin iktisadi büyümesinde ne gibi etkilerinin olduğunu incelemek amacıyla oluşturulmuştur (Taban, 2014: 109).

Neo-klasik düşünce çerçevesinde birçok büyüme teorisi oluşturulmuştur. Fakat literatürde kabul gören temel teori 1956 yılında R. Solow tarafından ortaya atılan teoridir. Solow modeli hem basit hemde oldukça kullanışlı bir yapıya sahiptir. Modelde matematiksel bir yöntemle, daha çok sermaye ile daha çok işgücü başına üretimin nasıl sağlanacağı üzerinde durulmaktadır. Modelin varsımlarını kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür (Üzümcü, 2012: 167-168):

- a) Ekonomi her zaman tam istihdam seviyesindedir,
- b) Devlet müdahalesinin olmadığı dışa kapalı bir ekonomide tek sektör bulunmaktadır,
- c) Ekonomide bileşik tek bir mal üretilmektedir,
- d) Nüfus ekonomik faktörlerden bağımsız olarak büyümektedir,
- e) İşgücü stoku nüfusun yaklaşık sabit bir oranıdır,
- f) Hasıla veya çıktı seviyesini işgücü ve sermaye belirlemektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya ve Almanya'nın göstermiş oldukları hızlı büyüme, neo-klasik modelin öngörmüş olduğu bir durumdur. Savaş, bu ülke ekonomilerinin sermaye stoklarına büyük zararlar vermiş olmasına rağmen tasarruf oranlarının büyüklüğü sermaye stokunun da yüksek olmasına sebep olmuştur (Kaya Kıraçlar, 2005: 46-47).

2.3.3. K. Marx ve Sosyalist Büyüme Modeli

Sosyalist büyüme modelinin kurgulanmasında Karl Marx önemli bir rol üstlenmiştir. Bu model kapitalizmin egemen olduğu sistemlerde, çelişkilerin devamlı bir büyüme sağlayacağını fakat bu büyüme sürecinde ortaya çıkan çelişkilerin gittikçe artarak, sistemi çökerteceğini ileri sürmektedir (Erdodğan, 2006: 3).

Marx'ın iktisat politikası alanındaki fikirleri üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma sırasıyla; emek değer teorisi, artık (fazla) değer teorisi ve kar teorisidir şeklindedir (Üzümcü, 2012: 112).

Emek değer teorisinde Marx, bir malın değerinin emek gücü tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Marx emeği ölçerken, herhangi bir malın üretim sürecinde gereken normal emek miktarının dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Artık değer teorisinde, kapitalist işveren işçiye ancak temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ücret vermektedir. İşçinin almış olduğu ücret karşılığında, verdiği emek daha fazladır. Bu geçimlik ücret seviyesinde işgücü istihdam edildiğinde kapitalist işveren bu durumdan karlı çıkmaktadır. İşçi bu ücret seviyesinde çalışmadığı takdirde, yerini alacak işçi ordusu beklemektedir. Dolayısıyla işçi bu ücret düzeyinde çalışmak zorundadır. İşçinin fazladan çalıştığı bu saatler “artık değer teorisi” olarak tanımlanmaktadır (Taban, 2008: 36-37).

Sermaye birikimi, tıpkı klasik büyüme teorilerinde olduğu gibi sosyalist büyüme teorilerinde de ekonomik büyümenin esas ögesidir. Marx kar teorisinde, üretim sürecinde kullanılan sermayeyi, sabit sermaye (c) ve değişir sermaye (v) olmak üzere iki ana guruba ayırmıştır. Bu durumda; toplam sermaye (k); $k = c + v$ olarak ifade edilmektedir. İşgücünün yarattığı artı-değer (s) ile bunu elde etmek için harcanan değişir sermaye (v) arasındaki oran artı-değer oranını (s') göstermektedir ve $s' = s/v$ olarak hesaplanmaktadır. Kapitalistin makineleşme derecesini yansıtan sermaye organik bileşimi (c') ise $c' = c/v$ olarak hesaplanmaktadır. Üretim süreci sonunda elde edilen kar ile üretim için gerekli olan sabit sermaye ve değişir sermaye arasındaki ilişki kar oranını (p') ifade etmektedir ve $p' = s/c + v$ olarak hesaplanmaktadır. Marx'a göre, (c') arttıkça, toplam sermaye maliyetleri içinde işgücü maliyetinin payı azalacaktır. Yani; değişir sermaye, sabit sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak gittikçe önemini kaybetmektedir. Bu durum aşağıdaki gibi;

$$p' = \frac{s'/v}{1 + c/v}$$

denklem şeklinde gösterilebilmektedir (Berber, 2006: 91).

2.3.4. Keynesyen Büyüme Teorisi

1929'da meydana gelen büyük buhran ile değeri yükselen Keynesyen görüş, durgunluk ve işsizlik gibi ekonomik problemlerin üstesinden gelinebilmesi için devlet müdahalesinin elzem olduğu, durgunluk ve işsizlik para politikasının meydana gelen mevcut durumdan kurtulmak için yeterli olmadığını öne çıkarmıştır (Altunöz, 2018: 2).

Harrord-Domar (H-D) büyüme teorileri, Keynseyen modeli esas alan modern büyüme teorilerinin ilk dalgasını oluşturmaktadır (Üzümçü, 2012: 125). Büyüme süreci ilk defa, H-D büyüme teorileri ile sistematik bir şekilde incelenmiştir. H-D modelleri, Keynesin aksine yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte, kapasite oluşturucu etkisini de analiz etmektedir (Parasız, 2003: 89).

Harrord ve Domar modellerinde ekonominin en önemli hareket ettiricisi yatırımlardır. Yatırımların ekonomi üzerinde hem talep yaratma hem de üretim kapasitesini genişletme etkisi vardır. Keynes, yatırımların sadece gelir etkisi üzerinde durmuştur. Ancak H-D modelleri gelir etkisinin yanı sıra yatırımların kapasite yaratma etkisi üzerinde de durmuştur (Kaynak, 2011: 87-88).

2.4. DIŞ TİCARET TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK BÜYÜME

Dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişki iktisat ilminin doğuşuna kadar uzanmaktadır. Dış ticaret ve büyüme arasındaki bu ilişki ilk olarak Adam Smith tarafından ele alınmıştır. Klasik iktisadın başlamasından sonra dış ticaretin, büyümenin motoru olduğu fikri tartışılmaya başlamıştır. Dış ticaretin büyümenin tetikçisi olduğu fikri hem Adam Smith'in uzmanlaşma kavramı teorisinde hem de David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde yer almaktadır (Gül ve Kamacı, 2012: 82).

Çalışma kapsamında dış ticaret teorisi çerçevesinde ekonomik büyüme, yansız büyüme ve ticareti artırıcı yönlü büyüme olarak iki başlık altında incelenmiştir.

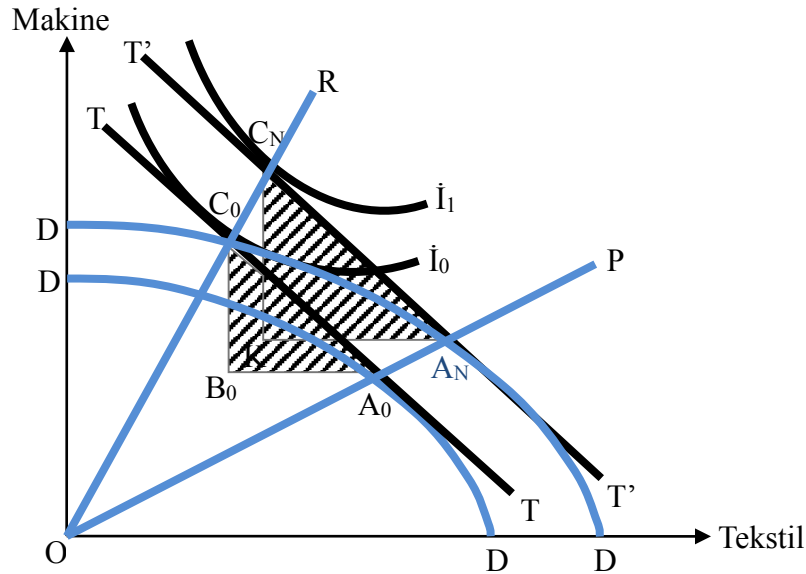
2.4.1. Yansız Büyüme

Yansız (sapmasız) büyüme, emek ve sermaye miktarının aynı oranda büyümesiyle sermaye emek oranının değişmediği ve üretim imkanları eğrisinin paralel olarak sağa kaymasıyla ortaya çıkan büyüme olarak tanımlanmaktadır. Emek ve sermayenin aynı oranda (yansız) büyümesi durumunda ekonominin genel sermaye/emek oranı, başlangıçtaki ile aynı

kalır ve üretim olanakları eğrisi ilk şekline paralel şekilde dışa doğru genişler. Emek ve sermaye faktörlerindeki artış oranları birbirlerine ne ölçüde yakınsa, ekonominin sermaye/emek oranı o derece sabit kalmaktadır. Büyüme zorunlu olarak üretimi etkiler. Bunun yanı sıra, tüketimde bundan etkilenmektedir. Çünkü büyüyen bir ekonomide daha fazla tüketim olanağı vardır. Üretim ve tüketimin değişmesi halinde, ikisi arasındaki farktan oluşan dış ticaret hacmide doğal olarak etkilenmektedir (Seyidoğlu, 2013: 121);

Grafik 1’de büyüyen bir ekonomideki değişme görülmektedir. İlk durumda ülkenin üretim olanakları eğrisi DD eğrisidir. İhraç malı tekstilin fiyatı (makine cinsinden) TT’nin eğimine eşittir. Bu fiyat, ülkenin üretim dengesi A_0 ve tüketim dengesi C_0 noktasındadır. Dolayısıyla A_0B_0 miktarı kadar tekstil ihraç edilerek karşılığında, B_0C_0 miktarı kadar makine ithal edilmektedir. Orijinden çıkıp A_0 ’dan geçen OP gibi bir doğruyu göz önüne alındığında, bu doğrunun eğimi, iki malın büyümeden önce ne oranda üretildiklerini göstermektedir. OR doğrusunun eğimi de iki malın büyüme öncesi tüketim oranını ifade etmektedir. Büyümeden sonraki üretim ve tüketim noktalarının OP ve OR doğrularına göre buldukları yerler, büyümeye bağlı etkilerin niteliği konusunda fikir vermektedir.

Grafik 1
Sapmasız (Yansız) Büyüme

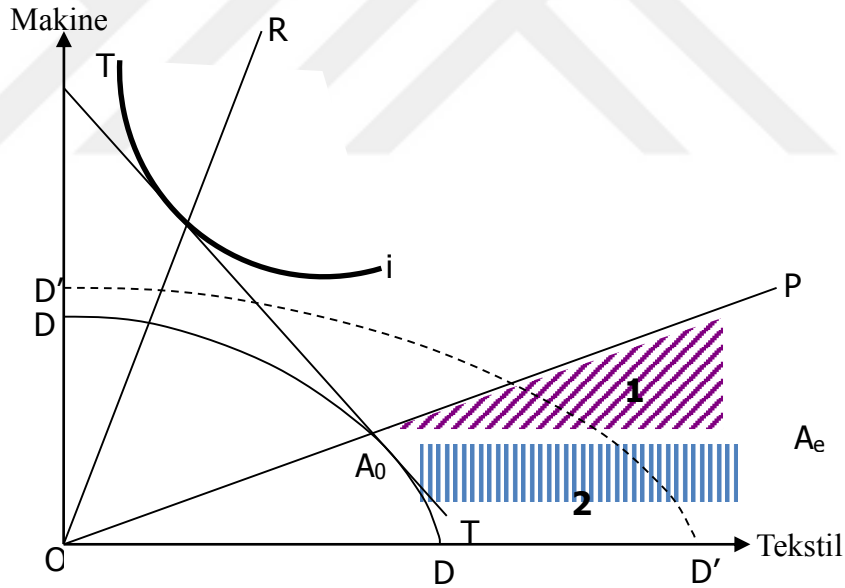
Sapmasız ya da yansız büyüme (neutral growth) durumunda üretim noktası OP nin, tüketim noktası da OR nin üzerinden dışa doğru bir yerde bulunmaktadır. Yani iki mal büyüme öncesindeki ile aynı oranda üretilir ve tüketilir. Örneğin üretim noktası genişleyerek A_N 'ye ulaşsın ve bunun karşılığı olan tüketim noktası C_N 'ye kaysın. Bu değişmelerin

sonucunda ihracat ve ithalat üretim artışı ile aynı oranda büyümektedir (Seyidoğlu, 2013: 121-123).

2.4.2. Ticareti Artırıcı Yönlü Büyüme

Ülke ekonomisi üzerindeki etkileri bakımından Ticareti artırıcı yönlü büyüme oldukça önemlidir. GSYİH'nin büyümesinden daha yüksek oranda bir genişleme gösteren ticaret hacmi varsa bu durum dış ticaretin somut olarak öneminin arttığını gösterir niteliktedir. Dünya ekonomisi istatistiklerine göre, 1945 yılından sonra savaşın etkilerinden kurtulan birçok ülkede dış ticaretin gelire oranla daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Bu durum ülke ekonomisindeki genel görünümün, ticareti artırıcı yönlü büyüme doğrultusunda olduğunu ortaya koymaktadır. Ticareti artırıcı yönlü büyüme aşağıda grafik yardımıyla incelenmiştir (Seyidoğlu, 2013: 123);

Grafik 2
Ticaret Artırıcı Yönlü Büyüme

Grafik 2 incelendiğinde; DD ilk aşamadaki üretim olanakları eğrisini, İ ilk aşamadaki tüketimi belirten kayıtsızlık eğrisini, TT olarak belirtilen doğrunun eğimi ise ihracat malı olarak belirlenen tekstil kaleminin fiyatını ifade etmektedir. İhracat kısmında yoğun bir şekilde kullanılan üretim faktörünün, ithal edilebilir mal sanayiinde kullanılan faktörden daha yoğun ve hızlı bir biçimde arttığını düşünülürse; tekstil emek yoğun bir sektör olduğu ve kullanılan emek faktörünün daha hızlı bir şekilde arttığı için üretim olanakları eğrisi, tekstil düzleminde makineye oranla daha fazla dışa doğru geniş bir açı ile genişlemektedir. Üretilmek istenen bu iki mal arasındaki fiyat oranının değişmediği varsayıldığı için yeni

Üretim aşamasında makine/tekstil oranı başlangıç konumuna göre daha düşük olmaktadır. Yeni retim modelinin denge noktası A_0 noktasının ötesinde OP doğrusunun ise altında olacaktır. Bu durum bizlere OP doğrusunun aşağı doğru hareket etmesini ifade etmektedir. Yeni retim denge noktasının bulunacağı iki bölge vardır;

1. bölgede (A_0P ve A_0AE doğruları arasında kalan bölge) tekstil ve makine üretimi artış göstermiştir ama tekstildeki artış, makine üretimindeki artış oranından fazladır. 2. bölgede (A_0AE doğrusunun altında kalan bölge) ise tekstil artarken, makine üretimi azalış gösterir. Üretim farklılığının sebebi, yeni üretim noktasındaki ürün bileşimi, sermayedeki artış miktarının emekteki artış miktarına oranına bağlıdır. Bu bağlamda bu oran tekstil üretiminde kullanılan sermaye/emek oranı ile aynı ise üretim noktası A_0AE üzerinde olur. Tekstil retimi artarken motor kaleminde üretim sabit düzeyde kalmaktadır. Farklı bir Şekilde bu oran tekstil üretiminde kullanılan sermaye/emek oranından büyük ise üretim noktası 1. bölgede olur. Sonuç olarak ihracatta yoğun bir Şekilde kullanılan faktörün daha yüksek bir orandaki artışına dayanan büyüme koşulları altında, ihraç edilebilir malların üretimi, ithal edilebilir malların üretiminden göreceli olarak daha fazla artacak ve uluslararası ticaretde Gayri Safi Milli Hasıladaki artıştan daha büyük olacaktır (Seyidoğlu, 2013: 123-125).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, literatür özeti, veri ve ekonometrik analizde kullanılan yöntem ve modellere yer verilmiştir. Aynı zamanda elde edilen sonuçlar ampirik Bulgular başlığı altında incelenmiştir.

3.1. LİTERATÜR ÖZETİ

Gündoğdu (2011), çalışmasında Türk bankacılık sisteminin rekabet yapısını ve yoğunlaşmayla olan ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. 2003-2009 yıllarını baz alarak yapılan çalışmada, Türkiye Bankalar Birliğinin çıkarmış olduğu “Bankalar” adlı kitabın 2003-2009 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Türk bankacılık sektöründeki piyasa yapısının 2006 yılında monopolcü diğer yıllar da ise monopolcü rekabetçi bir yapı arz ettiği görülmüştür.

Kuzucu (2014), Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın boyutlarını ve yoğunlaşma ile rekabet arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada 1992-2012 yılları arasındaki ticari mevduat bankalarının verileri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, 2001-2003 yılları arasında yoğunlaşma artarken rekabet düzeyi azalmaktadır. Diğer yıllarda yoğunlaşma ve rekabet arasında bir ilişki bulunamamıştır. 2001-2003 yılları arasındaki ters yönlü ilişkinin devamlı olmadığı ve dolayısıyla yoğunlaşmanın tek başına rekabet düzeyini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Şentürk (2016), çalışmasında otomotiv sektöründeki yoğunlaşma eğilimlerini belirleyerek ekonomi ile olan ilişkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma Türkiye’de hizmet veren 18 firma dikkate alınmak suretiyle, Uludağ Otomotiv Endüstrisi İhracatçılar Birliği ve Otomotiv Sanayi Derneği verileri kullanılmıştır. Yoğunlaşma endeksi Hirschman-Herfindahl endeksi ve N-Firma yoğunlaşma oranı (CR4 ve CR8) ile hesaplanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar göstermiştir ki, Türkiye’de otomotiv sektöründeki yoğunlaşmanın sürekli artışı uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilemez. Yabancı kaynaklar üzerine artan rekabetçilik ve azalan bağımlılık sürdürülebilir ekonomik büyüklük açısından öneme sahiptir.

Avcu (2016), çalışmasında Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olan otomotiv sektörünün piyasa yapısını, yoğunlaşma analizleri yardımıyla inceleyerek, otomotiv sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada yoğunlaşma ölçümleri hesaplanırken N-firma yoğunlaşma oranı, Hirschman-

Herfindahl endeksi ve Entropy endeksi kullanılmıştır. 1982-2014 verileri dikkate alınarak otomotiv sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde Türkiye’de otomotiv sektörü satış hasılatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Köse Bayrak (2010), çalışmasında bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, Avrupa Birliğine üye olan 25 ve Avrupa Birliğine aday olan 2 ülke olmak üzere toplamda 27 ülkenin 1993-2006 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Yoğunlaşma ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Granger-Sims testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, ekonomik büyüme ile bankacılık sektöründeki yoğunlaşma arasındaki nedensellik bağının hangi yönde olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasında panel koentegrasyon testleri ile yapılan testlerde düşük bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Karakuş (2014), çalışmasında Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile para politikası kredi kanalı arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. 2006-2012 yılları dikkate alınarak yapılan çalışmada Türk bankacılık sektöründe önemli bir paya sahip olan 14 büyük ticari bankanın verileri kullanılmıştır. Ayrıca yoğunlaşma oranını ölçmek için N-Firma yoğunlaşma oranı (CR_5) kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ile para politikasının etkinliği arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın artan bir seviyesi para politikası iletkenliğinin etkisini azalttığı görülmüştür. Bu durumun özellikle daha küçük boyuttaki bankalar için doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzgören ve Tarhan (2012), çalışmalarında Türk bankacılık sektöründeki piyasa yapısını belirlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda sadece 2008 yılına ait piyasa yoğunlaşmasını bulmaya çalışmışlardır. Yoğunlaşma oranını bulmak için Hirschman-Herfindahl endeksi (HH) ve N-Firma yoğunlaşma oranı (CR_4) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlarda, CR_4 yoğunlaşma oranında, Türk bankacılık sektörünün yüksek yoğunlaşma oranına sahip olduğu görülmüştür. Hirschman-Herfindahl endeksinde ise Türk bankacılık sektörünün rekabetçi bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, bankacılık sektörünün monopolcü rekabetçi bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Belke (2014), çalışmasında ekonomik büyüme ve finansal bütünleşme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. 80 tane gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1984-2010 yıllarındaki verileri kullanılmıştır. Ayrıca finansal bütünleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada finansal gösterge temeli olarak kural-temelli ve miktar-temelli göstergeler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, genel olarak bulunan kanıtların ekonomik büyüme ve finansal bütünleşme arasındaki ilişkinin doğrusal olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra finansal bütünleşmenin ekonomik büyümeye etkisinin eşik koşullara bağlı olmadığı görülmüştür.

Yılmaz (2008), çalışmasında ekonomik büyüme ile gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. 1990-2006 dönemi baz alınarak yapılan çalışmaya 102 gelişmekte olan ülke dahil edilmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için panel veri modelleri sabit etkiler ile rassal etkiler modeli kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dağıdır (2014), çalışmasında ekonomik büyüme ile Türkiye'deki bankalar arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda 1998:Q1 ve 2013:Q4 yıllarını kapsayan üçer aylık dönemlere ait veriler kullanılmıştır. Ayrıca Türkiye'de bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi finansal çerçevede analiz etmek için Granger Nedensellik-Blok Dışsallık Wald testleri ve Eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile finansal gelişme göstergeleri arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik testi sonuçlarına göre, bankacılık sektörünün gelişimi ve büyüme arasındaki ilişkinin yönü, bankacılık sektörünün gelişmesinden ekonomik büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Ertay (2014), çalışmasında bankacılık sektörü ile Türkiye'nin ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu ilişkinin analizinde Eşbütünleşme modeli ile Granger nedensellik modeli kullanılmıştır. Ayrıca 2003:Q1-2013:Q4 yılları arasındaki zaman dilimi dikkate alınarak Türkiye ekonomisine ilişkin banka kredileri ve GSYİH'ye ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bankacılık sektöründen ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin söz konusu

olduğu görülmüştür. Ayrıca bankaların kullandırdıkları orta ve uzun vadeli kredilerin katma değer oluşturduğunu ve yatırımları arttırdığı buna bağlı olarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çetintaş ve Barışık (2003), çalışmalarında sermaye piyasaları ve bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. 1989-2000 yıllarına ait dönemdeki verilerin kullanıldığı çalışmada, Granger nedensellik ve koentegrasyon testleri yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, bankacılık sektörünün gelişiminin uzun ve kısa dönemde, sermaye piyasalarının ise uzun dönemde ekonomik büyüme ile pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, finansal sistemin ekonomik büyümeyi bir bütün olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Güngör ve Yılmaz (2008), alışmalarında Türkiye’de finansal piyasalardaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. 1987–2005 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, yöntem olarak Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre borsa gelişimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir. Bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ise ekonomik büyümeden bankacılık sektörüne doğru tek yönlü bir nedensellik bağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Deidda ve Fattouh (2005) alışmalarında, bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ve büyüme ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 70’den fazla düşük gelirli ülkenin verileri kullanılmıştır. Verilere, Dünya Bankasının dünya gelişim gstergerli veri tabanından ulaşılmıştır. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarını ölçmek için 1989-2006 yıllarını kapsayan döneme ait bankacılık verilerini kullanmak suretiyle, CR₃ yoğunlaşma oranı yöntemi kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ve yoğunlaşma arasındaki ilişkiyi analiz etmek için en küçük karaler (OLS) tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre, düşük bir yoğunlaşma seviyesi, düşük gelirli ülkelerde, ekonomik büyümeyi destekleme konusunda diğer yüksek gelirli ülkelere göre daha etkili olmaktadır.

Jayakumar vd. (2018), çalışmalarında bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda 1996-2014 yıllarındaki yıllık verileri kullanarak, 32 Avrupa ülkesinde inceleme yapılmıştır. Bankacılık sektöründe rekabet ve istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Granger-nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmadan elde

edilen sonuçlara göre, hem bankacılık sektöründe rekabet hem de istikrar uzun dönemde Avrupa ülkeleri üzerinde ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır.

Coccoresse (2008), çalışmasında bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. 1991-2001 dönemini kapsayan çalışma İtalya için uygulanmıştır. Ayrıca bu nedensellik ilişkisini ölçmek için iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bunlardan birincisi Granger-Sims nedensellik testi, ikincisi ise ülkenin kendi piyasa payları üzerinde bankaların iç ve dış faktörlerindeki değişikliklerin etkilerini hesaba katarak nedenselliğin yönünü belirlemektir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde, bankaların piyasa paylarındaki bir artışın tek ve negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Diğer taraftan uzun dönemde ekonomik büyümenin bankaların piyasa payını azaltma eğiliminde olduğu ve ekonomik büyümenin bankacılık sektöründeki yoğunlaşmayı etkilediği ve bu durumun rekabeti artırarak ekonomik büyümeye katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Diallo ve Zhang (2017) çalışmalarında bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Çin örneği üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma 31 il ve 8 farklı sektörü ve 2001-2013 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Banka yoğunlaşmasının hesaplanması için N-Firma yoğunlaşma oranı (CR5) kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, banka yoğunlaşmasının negatif yönlü ve önemli ölçüde Çin illerindeki sektörel büyümeyi etkilediği görülmüştür. Bu bulgular ışığında Çin finansal sektöründeki banka yoğunlaşmasının düşük bir seviyesinin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Feldmann (2015), çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın işsizlik üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırmada, Dünya Bankası sınıflandırılmasına göre düşük ve orta gelirli olarak tanımlanan 42 gelişmekte olan ülkede uygulanmış ve 1987-2007 yılları arasındaki dönemi kapsayan veriler kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, birçok gelişmekte olan ülkenin hem bankacılık sektöründe hem de işsizlikte yüksek bir yoğunluğa sahip olduğu görülmüştür. Yine sonuçlara incelendiğinde kanallar arasındaki geçişin bankacılık sistemindeki yoğunlaşmadan işsizliğe doğru olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda daha çok yoğunlaşmış bankaların olduğu ülkelerde işsizliğinde daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Khan vd. (2017) çalışmalarında daha yüksek banka yoğunlaşmasının Güney Doğu Asya ülkelerinden kanıtlar kullanılarak rekabetin seviyesini azaltır mı sorusuna cevap bulmayı amaçlamışlardır. 1995-2014 dönemine ait verileri 5 Güney Doğu Asya ülkesi (ASEAN) için kullanmışlardır. Ayrıca araştırmada rekabetin ölçülmesi için Panzar-Rosse modeli ve banka yoğunlaşma oranlarını ölçmek için N-Firma yoğunlaşma oranı (CR5) ve Hirschman-Herfindahl endeksi (HH) kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, bankacılık sektörü rekabet seviyesinin yüksek banka yoğunlaşmasından dolayı azaldığı görülmüştür. 2008 küresel ekonomik kriz ve Asya krizinin ilgili dönemde bankaların yoğunlaşmasını önemli derecede artırdığı görülmüştür. Bir diğer sonuç ise, bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile rekabet gücü arasındaki ilişkinin bölgesel ve küresel krize duyarlı olmamasıdır.

Tongurai ve Vithessonthi (2018) çalışmalarında bankacılık sektörünün gelişimi ile sanayiinin gelişmesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Özellikle sanayi sektörü ve tarım sektörünün gelişmesi ve büyümesi üzerinde bankacılık sektörünün etkilerini araştırmaya odaklanmışlardır. Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Asya ve Kuzey Afrika, Kuzey Amerika, Güney Asya ve Sahraaltı Afrika olmak üzere yedi bölgedeki bütün ülkelerin 1960-2016 dönemini kapsayan verileri kullanılmıştır. Ayrıca çalışma panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, bankacılık sektörünün gelişiminin tarımsal sektörün gelişmesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Fakat bu negatif etki sadece bankacılık sektörü gelişiminin yüksek seviyesine sahip ülkeler için gözlemlenmiştir. Ayrıca bankacılık sektörünün gelişmesi sanayi sektörünün büyümesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken tarım sektörünün büyümesi üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Diğer taraftan hem sanayi hem de tarım sektörünün büyümesinin bankacılık sektörünün gelişmesi açısından olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Abuzayed ve Al-Fayoumi (2014) çalışmalarında ekonomik büyüme ve bankacılık sektörü arasındaki ilişki üzerine kurumsal kalitenin etkilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. 15 Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinin 1996-2010 yıllarını kapsayan verileri kullanılarak araştırma yapılmıştır. Ayrıca araştırmada sabit ve dinamik panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, ekonomik büyüme ile banka yoğunlaşması ve kurumsal kalite arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ve kurumsal kalitenin bu

15 ülkede büyüme için bir sorun teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yoğunlaşma ve kurumsal kalite arasındaki etkileşimin de negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Repkova ve Stavarek (2014) çalışmalarında Türk bankacılık sektöründe rekabet koşulları ve yoğunlaşmayı tahmin etmeyi amaçlamıştır. Çalışma, Türk bankacılık sektöründeki kapsamlı reformların uygulanmasından sonraki dönemi kapsayan 2002-2010 yılları arasındaki dönemi ele almıştır. N-Firma yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi bankacılıktaki yoğunlaşmayı ölçmek için kullanılan yoğunlaşma endeksleridir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde, çok az yoğunlaşmış olan mevduat piyasaları hariç Türk bankacılık sektörünün neredeyse hiç yoğunlaşmadığı görülmüştür. Fakat analiz edilen dönemde Türk bankacılık sektörünün bütün bölümlerinde artan yoğunlaşmaya yönelik bir meyil olduğuda görülmüştür. Yine sonuçlar incelendiğinde, piyasa yapısının monopolcü rekabet olarak karakterize olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırılan dönemde rekabetin azalan bir seviyede seyrettiği tespit edilmiştir.

Wang (2014) çalışmasında ekonomik büyüme ile bankacılık sektöründeki yoğunlaşma arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada ayrıca, tarım imalat ve hizmet sektörleri gibi bazı sektörlerdeki yıllık büyüme ile bankacılık yoğunlaşması arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Dünyanın her yerinden 103 ülkenin 1998-2010 dönemini kapsayan verileri kullanılarak yapılan çalışmada, ülke düzeyinde sabit etkiler regresyon modeli yöntem olarak seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, bankacılık yoğunlaşmasının ne yıllık GSYİH ne de yukarıda bahsi geçen sektörler ile bir ilişki bulunamamıştır.

Grbic ve Lukovic (2013) çalışmalarında bankacılık sektörünün gelişiminin Sırbistan'daki ekonomik büyümeyi güçlendirip güçlendirmedeğini araştırmıştır. 2004 yılının ilk çeyreğinden 2012 yılının son çeyreğine kadar olan dönemi kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada yazarlar, mevduat banka varlıklarının GSYİH'ya oranını bankacılık sektörünün boyutunun bir göstergesi olarak kullanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde, Sırbistan'daki bankacılık sektörünün gelişmesinin ekonomik büyümeye katkı sağlayabileceği tespit edilmiştir.

Al-tammam (2005) çalışmasında Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan da finansal gelişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. OLS tahmini, Johansen Koentegrasyon tekniği ve Granger nedensellik testi araştırmada kullanılan yöntemlerdir. Koentegrasyon testi sonuçları incelendiğinde, iki değişkenin 3 ülke için uzun

dönemde birlikte hareket ettiğini gösteren bir ilişki söz konusu olduğu görülmüştür. Fakat bu uzun dönem ilişki, Kuveyt için negatif yönlü olmuştur. Nedensellik testi sonuçları incelendiğinde Kuveyt'in ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru hareket ettiği görülmüşken, Umman ve Suudi Arabistan'ın kısa dönem nedensellik ilişkisinin finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem nedensellik ilişkisi bu iki ülke için ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Liu (2003) çalışmasında ekonomik gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır. 109 gelişmekte olan ülke ve sanayi ülkesi için 1960-1994 yılları arasındaki döneme ait veriler kullanılmıştır. Ayrıca, Granger nedensellik testiyle bahsi geçen ülkelerde nedenselliğin yönünü incelenmiş ve dört ana bulguya ulaşılmıştır. Birincisi, finansal gelişmenin genellikle ekonomik büyümeye yol açtığıdır. İkincisi, 87 gelişmekte olan ülkede nedensellik testi finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğruyken 22 sanayi ülkesinde ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru olduğu görülmüştür. Üçüncüsü, finansal derinlik, gelişmekte olan ülkelerde, sanayi ülkelerinde olduğundan daha fazla nedensellik ilişkisine sebep olur. Dördüncüsü ise ekonomik büyüme üzerinde finansal gelişmenin daha büyük etkiye sahip olduğudur.

Schclarek ve Ballester (2005) çalışmalarında, Latin Amerika ve Karayip ekonomileri için dış borç ve büyüme arasındaki ilişkiyi deneysel olarak incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada 20 Latin Amerika ve Karayip ülkesinin 1970-2002 yılları arasındaki beş-yedi yıllık ortalama zaman dilimlerini kapsayan döneme ait veriler kullanılmıştır. Büyüme ve dış borç ilişkisinin incelenmesi için yöntem olarak Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçları incelendiğinde, toplam dış borç seviyesinin daha düşük olması daha yüksek bir ekonomik büyüme oranıyla ilişkilendirilmektedir. Bu negatif yönlü ilişki özel dış borç seviyeleri ile ilgili değil, kamu kesiminin dış borç seviyesinin bir yansıması olarak görülmektedir. Ne toplam faktör verimlilik artışı ne de özel tasarruf oranları dış borç seviyelerinden etkilenirler.

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Her ne kadar ülkeler arasında coğrafi sınırlar varlığını sürdürse de gelişen ve değişen dünyada, ekonomi sınırların ötesine geçmiştir. Finansal yapı ve finans kuruluşları, istikrarlı bir ekonomik büyümenin sürdürülmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bankacılık sektörü

de bu finansal sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sektörü ve sektörün ekonomiyle olan ilişkisi, ekonominin kurgulanmasında önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Bankacılık sektörü ülke ekonomileri için lokomotif bir sektör konumunda yer almaktadır.

Bankacılık sektörünün yapısı, sektörün işleyişi ve rekabet düzeyi gibi göstergeler yoğunlaşma kavramıyla yakından ilişkilidir. Yoğunlaşma sektörde faaliyet gösteren firmaların sayısı ve büyüklüğü ile alakalı bir kavramdır. Teorik olarak yoğunlaşma oranları yüksek olan sektörler rekabetin az olduğu tekeli (monopol) piyasa yapısına sahip sektörlerdir. Sektördeki yoğunlaşma oranlarının düşük olması ise sektörü tam rekabet piyasasına yaklaştırmakta ve rekabeti artırmaktadır.

Bu bağlamda ekonomik büyüme ve bankacılık sektöründe yoğunlaşma ilişkisinin doğru tespit edilip, analiz edilmesi çalışmayı önemli kılmaktadır. Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma seviyelerinin ölçülmesi piyasa yapısının analizi ve yorumlanması ve bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmadan elde edilecek sonuçlar Türk bankacılık sektörünün yoğunlaşma düzeyi ve teorik olarak yapısı hakkında bilgi verecektir. Ayrıca bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin, genel büyüme ve sektör büyüme oranları açısından nasıl bir seyir izlediği tartışılacaktır.

3.3. VERİ

Türk bankacılık sektöründe 2000-2017 dönemini kapsayan yıllara ait, banka sayısı, toplam aktifler ve piyasa geneli toplam aktifler verilerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) resmi internet adresinden ulaşılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda bankacılık sektörü yoğunlaşma endekslerinin hesaplanmasında en yaygın kullanılan endekslerin CR₅ yoğunlaşma oranı ve HH endeksi olduğu gözlemlenmiş ve bu çalışma kapsamında her iki endeks yöntemide karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır. CR₅ yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi oranları Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından alınan verilerle hesaplanmıştır.

Çalışmada ekonomik büyümenin göstergelerinden biri olan yıllık reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve World Bank (WB) veri tabanından karşılaştırmalı olarak elde edilmiştir. Tarım, sanayi ve hizmetler

sektörlerinin yıllık büyüme oranları Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı resmi internet adresinden elde edilmiştir.

Tablo 2 de değişkenlere ait kısaltmalar ve kaynak listesine yer verilmiştir. Türk bankacılık sektöründe N-firma yoğunlaşma oranıyla hesaplanan bağımlı değişken CR_5 olarak, diğer bağımlı değişken Herfindahl-Hirschman endeksi ise hhi olarak ifade edilmiştir. Türkiyede genel ekonomik büyüme oranlarını gösteren bağımsız değişken bo olarak, diğer bağımsız değişkenler tarım, sanayi ve hizmetler sektörü büyüme oranların ise sırasıyla tar , san ve hiz olarak ifade edilmiştir.

Tablo 2
Değişkenler ve Değişkenlerin Kaynaklar Listesi

Değişkenler	Kısaltmalar	Kaynaklar
Türk Bankacılık Sektörü Yoğunlaşma Oranları (CR_5)	CR_5	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Türk Bankacılık Sektörü Yoğunlaşma Oranları (HH)	hhi	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)	bo	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve World Bank (WB)
Tarım sektöründe yıllık reel büyüme oranları	tar	Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Sanayi sektöründe yıllık reel büyüme oranları	san	Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Hizmetler sektöründe yıllık reel büyüme oranları	hiz	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

3.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN EKONOMETRİK MODEL VE YÖNTEM

Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmek için kullanılan model ve ekonometrik yöntemler bu başlık altında ele alınmıştır.

3.4.1. Model

Çalışmada Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme ve üç alt sektör olan tarım, sanayi ve hizmetler sektöründeki büyüme oranları ilişkisi analiz edilmektedir. Genel olarak literatürde bağımlı değişken olarak ekonomik büyümenin bağımsız değişken olarak ise yoğunlaşmanın alındığı görülmektedir; Feldman (2014), Wang (2014), Diallo ve Zhang (2017), Deidda ve Fattouh (2005), Cetorelli ve Gambera (2001). Literatürde yoğunlaşmanın bağımlı değişken olarak kullanılmasının sınırlı olması bu çalışma kapsamında kurulan model için etken olmuştur; Coccorese (2008). Bu amaç doğrultusunda, Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kurulan modeller:

$$\text{Model 1a: } CR_{5t} = \beta_0 + \beta_1 bo_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 1b: } hhi_t = \beta_0 + \beta_1 bo_t + \varepsilon_t$$

şeklindedir. Model 1a olarak ifade edilen model Türk bankacılık sektöründe CR₅ yoğunlaşma oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için kurulan modeldir. Modellerde kullanılan β_0 sabit terim ve ε_t hata terimidir. CR_{5t} şeklinde ifade edilen değişken t zamanında Türk bankacılık sektöründeki CR₅ yoğunlaşma oranıdır. bo_t ise t zamanında Türkiye'deki ekonomik büyüme oranını ifade etmektedir. Model 1b olarak ifade edilen model ise Türk bankacılık sektöründe Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için kurulan modeldir. Model 1b'de hhi_t şeklinde ifade edilen değişken t zamanında Türk bankacılık sektöründeki Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranıdır. bo_t ise t zamanında Türkiye'deki ekonomik büyüme oranını ifade etmektedir.

$$\text{Model 2a: } CR_{5t} = \beta_0 + \beta_1 tar_t + san_t + hiz_t + \varepsilon_t$$

$$\text{Model 2b: } hhi_t = \beta_0 + \beta_1 tar_t + san_t + hiz_t + \varepsilon_t$$

Model 2a olarak ifade edilen model, Türk bankacılık sektöründe CR₅ yoğunlaşma oranları ile tarım sanayi ve hizmetler alt sektörlerindeki büyüme ilişkisini incelemek için kurulan modeldir. Model 2a'da yer alan tar_t, san_t, hiz_t şeklinde ifade edilen değişkenler t

zamanında Türkiye’de sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki büyümedir. Model 2b olarak ifade edilen model, Türk bankacılık sektöründe Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranları ile tarım sanayi ve hizmetler alt sektörlerindeki büyüme ilişkisini incelemek için kurulan modeldir. Model 2b’de yer alan ve tar_t, san_t, hiz_t şeklinde ifade edilen değişkenler t zamanında Türkiye’de sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki büyümelelerdir.

Çalışmada ilk adım olarak Türk bankacılık sektöründe 2000-2017 dönemini kapsayan yıllık verilerle CR_5 yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi hesaplanmış ve baz alınan yıllar itibari ile göstermiş olduğu değişiklikler incelenmiştir. İkinci adımda kurulan modellerin analizi için iki aşamalı en küçük kareler yöntemi kullanılmış ve sonuçlar istatistiki ve iktisadi açıdan yorumlanmıştır.

3.4.2. Yöntem

Ekonometri en kısa tanımıyla matematik ve istatistiğin ekonomi bilimine uygulanmasıdır. Bu analiz biliminde içinde tek bir bağımlı değişken (Y) ile bir ya da birden fazla değişkenin bulunduğu (X) tek denklemliler kurulabilmektedir. Ancak pek çok durumda bu tek yönlü neden-etki bağlantısında anlam kurulamayabilir. Yani Y’nin X’ler tarafından belirlenmesi, kurulan denklemi açıklamakta yetersiz kalabilir. Çünkü bazı X’lerin de Y tarafından belirlenmesi durumu söz konusu olabilmektedir. Kısaca Y ile bazı X’ler arasında iki yönlü yani eşanlı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Bu durum da açıklayıcı ve bağımlı değişken ayırımının yapılması güçleşmektedir. Tam da bu noktada eşanlı denklem modelleri devreye girerek öteki değişkenler kümesi tarafından eşanlı olarak belirlenebilecek değişkenler kümesini bir araya toplamaktadır. (Gujarati ve Porter, 2014: 673).

Eşanlı denklem modellerinde tek denklemlilerdeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ayrımları anlamını kaybettiği için içsel ve dışsal değişkenler olarak ayırım yapılmaktadır. Eşanlı denklem modelinde, değerlerin model içerisinde belirlenen ve karşılıklı birbirini etkileyen değişkenler içsel değişkenler olarak tanımlanmaktadır. Değerleri model dışında belirlenen değişkenler ise dışsal değişkenler olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2015: 292).

Eşanlı modelleri tahmin etmek için değişkenler arasında karşılıklı ilişkinin bulunduğu eşanlı modellerin çözümü için uygun tahmin yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler, sınırlı bilgi yöntemleri olarak da adlandırılan tek denklem tahmin yöntemleri ve tam bilgi yöntemleri olarak bilinen denklem takımı yaklaşımıdır (Tarı, 2015: 316-317).

Literatür incelendiğinde tek denklem tahmin yöntemlerinin araç değişken yöntemi, dolaylı en küçük kareler yöntemi, iki aşamalı en küçük kareler yöntemi, sınırlı bilgi en çok benzerlik yöntemi ve Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) şeklinde ayrıldığı görülmektedir (Kaplan ve Bulut, 2011: 47).

Ekonometrik araştırmalarda tahminin gücünü etkileyen önemli bir sorunda endojenite (içsellik) sorunudur. Endojenite, gözlenebilen değişkenler ile gözlenemeyen faktörler arasında bir ilişki olduğu zaman ortaya çıkar. Ölçüm hatası, otomatik bağıntı, hatalı otoregrasyon, eşanlılık ve dahil edilmemiş değişken endojenite sorununun doğmasına neden olmaktadır. Modelde stokastik bir açıklayıcı değişkenin bulunması hali, bu açıklayıcı değişkenin hata terimi ile korelasyonlu olduğu anlamına gelebilmektedir. Açıklayıcı değişken değerleri verildiğinde, hata teriminin beklenen değerinin sıfır olması şöyle ifade edilebilir;

$$E(u_i / X_i) = 0.$$

Bu varsayım durumu; u_i (hata terimi) ile temsil edilen ve gözlemlenmeyen faktörlerin açıklayıcı değişkenle ilişkili olmadığını, yani açıklayıcı değişkenlerin gerçekten dışsal olduğunu göstermektedir. Bu varsayım OLS (En Küçük Kareler) tahmin yöntemlerinin tutarlı ve yansız olduğunu göstermektedir. Ancak varsayım doğru olmazsa yani, X stokastik bir değişkense ve hata terimi ile korelasyonlu ise içsel açıklayıcı değişken (içsellik problemi) ortaya çıkmaktadır. Bu durumda araç değişken tahmincisi, iki aşamalı en küçük kareler ve genelleştirilmiş momentler metodu tahmincisi kullanılabilir alternatif tahmin yöntemleridir (Gujarati, 2016: 442).

Çalışmada kurulan modeller itibariyle içsellik kabulünün ardından yapılan tahmin sonucunda eğer otokorelasyon ve değişen varyans sorunu varsa ve araç değişken sayısı (s) değişken sayısından (k) büyük ($s > k$) ise kullanılabilir en genel tahminci GMM tahmincisidir. Aksine, otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoksa ve araç değişken sayısı (s) değişken sayısından (k) küçük ($s < k$) ise iki aşamalı en küçük kareler (Two Stage Least Squares-2SLS) tahmincisi kullanılmaktadır. Çalışmada, otokorelasyon ve değişen varyans sorunun olmadığı ve araç değişken sayısının, değişken sayısından küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yöntem olarak iki aşamalı en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılmıştır.

Tek denklem yöntemlerinden biri olan iki aşamalı en küçük kareler yöntemi adından da anlaşılacağı gibi iki çeşit denkleme basit en küçük kareler yöntemlerinin uygulanmasıdır. İlk aşamada, tahmin edilecek yapısal denklemin sağında yer alan içsel değişkeni bağımlı değişken olarak alan daraltılmış denkleme basit en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir ve ilgili bağımlı değişkenin tahmini değerleri hesaplanır. Bu aşama gerçekleştirilirken bağımsız dışsal değişkenlerin değerleri yerlerine konulur. İkinci aşamada tahmin edilecek yapısal denklemin sağındaki içsel değişken Y_1 yerine, ilk aşamada bulunan tahmini değişken Y_1 ikame edilir ve elde edilen dönüştürülmüş yapısal denkleme basit en küçük kareler yöntemi uygulanır (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 1998: 320).

Bu aşamalar gerçekleştirilirken bazı varsayımların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu varsayımlar şu şekilde sıralanabilmektedir (Tarı, 2015: 323);

Tahmin edilecek eşanlı yapısal denklemin hata terimi u , bilinen bütün varsayımları sağlamalıdır. Daraltılmış kalıp hata terimi v de bilinen varsayımları sağlamalıdır. Daraltılmış kalıbın bağımsız değişkenleri yani dışsal değişkenler arasında tam bir çoklu doğrusal bağlantı olmamalıdır. Dışsal değişkenler bakımından model doğru kurulmalıdır. Örnek büyüklüğü, yapısal modeldeki dışsal değişken sayısından fazla olmamalıdır.

İki aşamalı en küçük kareler yöntemi tahmin edilirken ilk aşamada tahmin edilecek olan yapısal denklemdaki her içsel değişken için modelde yer alan bütün dışsal değişkenler üzerindeki regresyon bulunarak içsel değişkenlerin regresyonları elde edilir;

$$Y_{1t} = \hat{\Pi}_{10} + \hat{\Pi}_{11}X_{1t} + \dots + \hat{\Pi}_{14}X_{4t} + \hat{u}_{1t}$$

$$Y_{2t} = \hat{\Pi}_{20} + \hat{\Pi}_{21}X_{1t} + \dots + \hat{\Pi}_{24}X_{4t} + \hat{u}_{2t}$$

İkinci aşamada yapısal denklemlerdeki Y_1 ile Y_2 yerine yukarıdaki iki regresyondan elde edilen tahminlerini geçirip basit en küçük kareler yöntemi regresyonlarına şöyle hesaplanmaktadır;

$$Y_{1t} = \beta_{10} + \beta_{12}Y_{2t} + \gamma_{11}X_{1t} + \gamma_{12}X_{2t} + u^*_{1t}$$

$$Y_{2t} = \beta_{20} + \beta_{21}Y_{1t} + \gamma_{23}X_{3t} + \gamma_{24}X_{4t} + u^*_{2t}$$

Burada $u^*_{1t} = u_{1t} + \beta_{12} + \hat{u}_{2t}$ eşitliği ve $u^*_{2t} = u_{2t} + \beta_{21} + \hat{u}_{1t}$ eşitliği söz konusudur. Bu şekilde bulunan iki aşamalı en küçük kareler tahminleri tutarlı olmaktadır (Gujarati, 2009: 689).

İki aşamalı en küçük kareler yönteminde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da geçerli araç değişken kümesinin belirlenmesidir. Bu bağlamda Hansen (1982) J istatistiğinde, kurulan denklemde aşırı belirlenme probleminin bulunup bulunmadığını test etmektedir.

Bu test aşağıdaki gibi formüle edilmektedir (Hansen ve West, 2002: 462):

$$J \equiv T[T^{-1} \sum_{t=1}^T g t(\hat{\beta})]'D[T^{-1} \sum_{t=1}^T g t(\hat{\beta})] \sim \chi^2(m-k)$$

Moment koşulları (m)'nin sayısı, (k) parametre sayısından büyük ise aşırı belirlenmiş (overidentifying restrictions) olduğu anlamına gelmektedir. J testi parametre hipotez testlerini temel alan istatistik bir testtir. J testinde:

“ H_0 = Araçlar kümesi geçerlidir” iken

“ H_1 = Araçlar kümesi geçerli değildir”

şeklinde dir. J testi araçlar kümesinin geçerli olup olmadığını test eder; ancak test sonucunda H_0 hipotezi reddedildiğinde hangi aracın geçerli olmadığı ile ilgili bir bilgi içermez. Bu nedenle uygun araçlar kümesi bulunana kadar test tekrarlanmalıdır.

İki aşamalı en küçük kareler yöntemi için bir diğer önemli husus değişen varyanstır. Klasik doğrusal bağlanım önemli varsayımlarından bir tanesi olan sabit varyans, açıklayıcı değişkenlerin seçilmiş değerlerin koşullu sonucu olan her bir gözlem değerine ait hata teriminin varyansının σ^2 'ye eşit bir sayı olması yani aynı olması anlamına gelmektedir. Bu değişmeyen varyans ya da sabit varyans durumu;

$$E(u_i^2) = \sigma^2 \quad i = 1, 2, 3, \dots, n$$

şeklinde simgelerle ifade edilebilmektedir. Eğer bu varsayım sağlanamazsa hata terimlerinin farklı varyansa sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda ise;

$$E(u_i^2) = \sigma_i^2$$

şeklinde simgelenmektedir. σ_i^2 'nin indisi u_i 'nin koşullu varyanslarının artık aynı kalmadığını göstermektedir ve değişen varyans durumunu ifade etmektedir (Gujarati ve Porter, 2014: 366-367)

Değişen varyans durumu, model için önemli olan bir açıklayıcı değişkenin model dışında kalması, veriler elde edilirken bazı toplama hatalarının olması, bağımlı değişkenler

de yapılan ölçme hataları gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir (Dikmen, 2012: 195-196). Değişen varyansın olması halinde en küçük kareler (EKK) yöntemi sapmasız olur ama etkin olmaz. Bu nedenle parametre tahmincilerin varyansları da olduğundan büyük olmaktadır ve t -istatistiğinin sonucu olduğundan daha küçük çıkmaktadır. Yani anlamlı bir katsayı anlamsız olarak yorumlanabilmektedir. Bu nedenlerle değişen varyansın varlığını tespit etmek için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. White testi bunlardan bir tanesidir. Bu testin uygulanması kolaydır ve uygulamalarda sıkça kullanılmaktadır. White testi (Johnston ve Dinardo, 1997: 166-167);

$$X_t^1 = [1x_{2t}x_{3t}]$$

şeklindeki eşitlikte verilen verilerde bağlanım bulunup kalıntılar elde edilir. Daha sonra yan bağlanım hesaplanır ve bu yan regresyonun R^2 değeri bulunur. Değişen varyans hipotezi üzerinde nR^2 , X^2 gibi asimptotik olarak dağıtılmıştır. n örneklem büyüklüğünü ifade etmektedir. Bağımsızlık dereceleri, yan regresyondaki değişkenlerin sayısıdır (sabit terim hariç). Eş varyansın geçersizliği altında genelde;

$$nR^2 \approx \chi^2(q)$$

şeklinindedir. Burada q yan regresyondaki açıklayıcı değişkenlerin sayısıdır.

İki aşamalı en küçük kareler yöntemi için başka bir önemli husus otokorelasyondur. Diğer adıyla ardışık bağımlılık olan otokorelasyon, regresyon modellerinde hata terimlerinin birbiri ile ilişkili olması anlamına gelmektedir. Doğrusal regresyon modelinin temel varsayımlarından sapıldığını ifade etmektedir. Varsayım gereği hata terimleri arasında ilişki olmaması gerekir. Regresyon modelinin hata terimi u ile ifade edilmek üzere otokorelasyon olmaması durumunda;

$$cov(u_i, u_j) = \{[u_i - E(u_i)][u_j - E(u_j)]\} = E(u_i, u_j) = 0 \quad i \neq j$$

ifadesinde olduğu gibi olacaktır. Fakat varsayım bazı durumlarda geçerli olmamakta ve hata terimleri arasında bir ilişki söz konusu olmaktadır. Bu durum regresyon modelinde otokorelasyon sorununu ortaya çıkarmaktadır. Otokorelasyon aynı değişkenin ardışık değerleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir ve daha çok zaman serilerinde ortaya çıkmaktadır. Serilerde veriler aylık ya da üç aylık ise daha büyük, yıllık ise daha büyük bir otokorelasyon ortaya çıkmaktadır (Dikmen, 2012: 167-168). Otokorelasyonun olması durumunda en küçük kareler (EKK) yöntemi sapmasız ve doğrusaldır fakat etkin değildir.

Otokorelasyonun varlığında t -istatistiği olduğundan büyük çıkabilmektedir ve bu durum anlamsız bir katsayıyı anlamlı olarak gösterebilmektedir. Otokorelasyonun varlığını belirlemek için çeşitli testler bulunmaktadır. Zaman serileri kullanılan iktisadi modellerde genellikle en yararlı olan ve en çok kullanılan test Breusch-Godfrey testidir. LM sınaması olarak bilinen Breusch-Godfrey testi şu adımlardan oluşmaktadır (Gujarati ve Porter, 2014: 439);

Kurulan regresyon modeli basit en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilir ve $\hat{u}_t$ kalıntıları elde edilir. Kalıntıların gecikmeli değerleri olan $\hat{u}_{t-1}$ 'lere göre regresyonları bulunur. Bu regresyonu $(n - p)$ gözlem sayısı bulunmaktadır. Daha sonra kurulan yan regresyonun R^2 değeri elde edilir. Örneklem büyük olduğunda Breusch-Godfrey testi;

$$(n - p)R^2 \sim X_p^2$$

şeklinde ifade edilmiştir. Uygulamada $(n - p)R^2$, seçilmiş anlamlılık düzeyinde ki-kare eşik değerini aşarsa sıfır hipotezi reddedilmektedir.

3.5. AMPİRİK BULGULAR

Ampirik bulgular başlığı altında ilk olarak, Türk bankacılık sektöründeki CR₅ yoğunlaşma oranları ve Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranları baz alınan yıllar itibariyle incelenmiştir. Daha sonra, Türkiye'de yıllık ekonomik büyüme oranları ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme oranlarının baz alınmış yıllar itibariyle nasıl bir seyir izlediği incelenmiştir. Son olarak çalışmanın amacı doğrultusunda, Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme ilişkisi, analiz edilmiş ve elde edilen bulgular istatistiksel ve iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

Tablo 3'de çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin maksimum ve minimum değerler, olasılık değerleri ve standart hatalar gibi tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 3
Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	CR₅	HH	BÜYÜME	TARIM	SANAYİ	HİZMET
Mean	0.591527	0.090231	5.245000	2.688889	5.788889	5.527778
Median	0.596450	0.092395	6.258000	3.700000	6.600000	7.250000
Maximum	0.630000	0.098780	11.11300	9.400000	17.30000	12.50000
Minimum	0.477479	0.064348	-5.962000	-8.900000	-8.600000	-11.00000
Std. Dev.	0.037534	0.007942	4.537059	4.997633	6.389687	6.788035
Skewness	-1.488262	-1.909246	-1.332135	-0.790936	-0.915041	-1.445766
Kurtosis	5.676145	7.288219	4.114031	3.027754	3.894349	4.072643
Jarque-Bera	12.01608	24.72728	6.254553	1.877317	3.111794	7.133637
Probability	0.002459	0.000004	0.043837	0.391152	0.211000	0.028246
Sum	10.64749	1.624160	94.41000	48.40000	104.2000	99.50000
Sum Sq. Dev.	0.023950	0.001072	349.9434	424.5978	694.0778	783.3161

3.5.1. CR₅ Yoğunlaşma Oranının Hesaplanması

Çalışmada kullanılan ve bağımlı değişkenlerden biri olan CR_N yoğunlaşma oranı hesaplanırken, sektörde yer alan en büyük N tane bankanın piyasa payları dikkate alınmaktadır. En büyük toplam aktife sahip N tane bankanın piyasa paylarının toplamı şeklinde hesaplanmaktadır.

Genel itibariyle literatürde N değerinin seçilmesi konusunda herhangi bir ölçüt bulunmamakla birlikte bu değer için herhangi bir sınırlama da getirilmemiştir. Literatür incelendiğinde bankacılık sektörü üzerine yapılan çalışmalarda N değerinin sıkça beş olarak seçildiği görülmüştür. Bu nedenle çalışma kapsamında N değeri beş olarak seçilmiş ve baz alınan yıllar itibariyle CR₅ yoğunlaşma oranları hesaplanmıştır. CR₅ yoğunlaşma oranları Türk bankacılık sektöründeki en büyük toplam aktiflere sahip beş bankanın, sektör içindeki paylarının toplanmasıyla elde edilmiştir (Alegria ve Schaeck, 2008: 61)

Yoğunlaşma oranları sayı doğrusu üzerinde sıfır ile bir arasında değerler almaktadır. Yoğunlaşma oranının sıfıra yaklaşması o sektörün yoğunlaşmasının azaldığı anlamına gelmektedir. Önceki bölümde de değinildiği gibi genel endüstri iktisat teorisinde kabul görmüş varsayıma göre, sektörde yoğunlaşma oranının sıfıra yakın olması sektöre eşit büyüklüklerde ve çok sayıda firmanın hakim olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum

sektörün yapısını tam rekabet piyasa koşullarına uygun hale getirir rekabeti artırır ve tekelleşmeden uzaklaştırır. Yoğunlaşma oranlarının bire yaklaşması ise az sayıda ve büyük ölçekli firmaların sektörde söz hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu durum piyasayı rekabetten uzaklaştırır ve tekelci (monopol) bir yapıya doğru sürüklemektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından elde edilen istatistiksel verilerle hesaplanan ve 2000-2017 yılları arasındaki dönemi kapsayan Türk bankacılık sektöründeki yıllık CR₅ yoğunlaşma oranlarına Tablo 4’de yer verilmiştir. En büyük beş bankanın, piyasanın toplam aktifleri içindeki yerini gösteren bu ölçümleme yöntemine göre, hesaplama alınan yıllar bazında Türk bankacılık sektörünün orta dereceli bir yoğunlaşma oranına sahip olduğu göze çarpmaktadır. 2000 ve 2001 yıllarına ait yoğunlaşma oranları 0,46 ve 0,47 seviyelerinde seyrederken 2004 yılında bu oran 0,60 seviyelerine yükselmiştir. Yoğunlaşma oranlarındaki bu hızlı artışın muhtemel sebepleri arasında 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan bankacılık krizleri ve sonrasında gelen yeniden yapılandırma süreci yer almaktadır. Nitekim 2000 yılında 79 olan banka sayısı 2001 yılına gelindiğinde 61’lere kadar gerilemiştir.

Yaşanan krizlerle birlikte çok sayıda banka sektörden çekilmiştir. Sektör içindeki bazı bankalar kendi aralarında birleşmiş ve bazıları TMSF’ye devredilmiştir. Yine bu süreçte bazı bankalar BDDK tarafından tasfiye edilmiştir. Krizin etkileri ve makroekonomik durumlar Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarındaki farklılığın nedenleri olarak değerlendirilebilmektedir. Banka sayısındaki azalma sektördeki yoğunlaşma oranlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

2006 yılına gelindiğinde yoğunlaşma oranının baz alınan yıllar itibariyle en üst seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2006 ve 2012 yılları arasında yoğunlaşma oranları farklılık gösterse de söz konusu artış ya da azalışlar sektördeki yoğunlaşma seviyeleri için önemli bir değişiklik yüzdesi olarak değerlendirilmemektedir. Yine bu dönemde de tasfiyelerin devam etmesi ve sektör içinde yaşanan birleşmeler banka sayısındaki iniş ve çıkışlarda etkili olmuştur.

Tablo 4 incelendiğinde 2005 yılı ve sonraki yıllarda yoğunlaşma oranlarında dikkate değer bir artış ya da azalışın söz konusu olmadığı görülmektedir. 2008 dünya ekonomik krizinin Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranları üzerinde kayda değer bir iz bırakmadığı yoğunlaşma oranları ve banka sayılarından anlaşılmaktadır. Türkiye’nin yaşadığı 2000 ve 2001 yılları krizleri sonrasında bankacılık sektörü sağlam bir yeniden

yapılandırma sürecine girmiştir. Bu dönemden sonra rekabet ortamının iyileşmesi, alınan önlemler, yapılan yenilemeler ve risk yönetimli çalışma anlayışı bankacılık sektörünün krizden yara almadan kurtulmasının önemli nedenleri arasında gösterilebilmektedir. 2012 yılından sonra bankacılık sektöründe yoğunlaşma oranları giderek düşmektedir.

Tablo 4
Türk Bankacılık Sektöründe Banka Yoğunlaşma Oranları (CR5)

Yıl	Banka Sayısı	CR ₅ Yoğunlaşma oranları
2000	79	0,4627
2001	61	0,4774
2002	54	0,5575
2003	50	0,5842
2004	48	0,6025
2005	47	0,5949
2006	46	0,6294
2007	46	0,6259
2008	45	0,6186
2009	45	0,6236
2010	45	0,6300
2011	45	0,6286
2012	45	0,6120
2013	45	0,5980
2014	47	0,5792
2015	47	0,5776
2016	47	0,5759
2017	46	0,5690

3.5.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi Yoğunlaşma Oranının Hesaplanması

Çalışmada yer alan bir diğer bağımlı değişken ise HH endeksidir. Lileratürde birçok araştırmada kullanılan HH endeksi yoğunlaşma seviyesini ölçerken sektördeki bütün firmaları dikkate almaktadır. Bu yüzden yoğunlaşma ölçütleri arasında diğerlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. HH endeksi herhangi bir sektörde faaliyet gösteren bütün

firmaların toplam aktifler bazında piyasa paylarının karelerinin toplamından oluşmaktadır (Pavic vd., 2012: 56).

Piyasadaki yoğunlaşma seviyesinin sektörün rekabetçi yapısını etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu konusuna önceki bölümde değinilmiştir. Teorik olarak, sektördeki yoğunlaşma oranlarının artması o sektöre az sayıda ve büyük ölçekli firmanın hükmettiği anlamına gelmektedir. Yüksek derecede yoğunlaşmış piyasalarda firmalar kendi aralarında açık ya da gizli anlaşmalar yapabilmekte ve fiyatlama politikalarıyla yüksek karlar elde edebilmektedir.

ABD Federal Ticaret Komisyonun belirlemiş olduğu sınıflandırmaya göre, HH endeksi 0,15'den az ise yoğunlaşmamış, 0,15 ile 0,25 arasında orta derecede yoğunlaşmış ve 0,25 den fazla ise yüksek derecede yoğunlaşmış piyasa yapısından söz edilmektedir (Brezina vd., 2016: 53). Bu sınıflandırma kapsamında Tablo 5 incelendiğinde, Türkiye'de bankacılık sektörünün temel alınan yıllar itibariyle yoğunlaşmamış bir sektör yapısına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından elde edilen istatistiki veriler doğrultusunda hesaplanan Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranları 2000 yılında en düşük seviyesinde olduğu gözlemlenmektedir. 1980 yılında finansal serbestleşme ile başlayan ve 2000'li yıllara kadar devam eden bankalara giriş kolaylığı yoğunlaşma oranlarında yansımıştır. Teorik olarak yoğunlaşmamış bir sektör yapısının rekabet düzeyini yükselteceği ve sektörün işlevselliğini artıracak yönünde olsada, 1980 yılından sonra bankacılık sektörüne girişlerde sağlanan kolaylık sıkı bir denetim mekanizmasına bağlanmamıştır. Çalışmanın birinci bölümünde de değinildiği gibi Türk bankacılık sektörü ve diğer finansal kuruluşların, ekonominin serbestleşmesinden sonra ihtiyaç duyulan alt yapıyı oluşturamamış olması 2001 ekonomik krizini beraberinde getirmiş ve 2001 yılında bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarında artışa sebep olmuştur. Bu dönemde yaşanan tasfiye ve birleşmelerle banka sayısında da ciddi bir azalış gözlemlenmektedir.

Tablo 5'e göre yoğunlaşma oranları, tasfiye ve birleşmelerin devam ettiği 2005 yılına kadar giderek artmaktadır. Temel alınan yıllar itibariyle 2009 yılına gelindiğinde bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranının diğer yıllara göre en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir. 2009 yılında yoğunlaşma oranındaki bu artış, 2008 dünya ekonomik krizinin etkileri olarak değerlendirilebilmektedir. Fakat yoğunlaşma oranları arasında dikkate değer bir farkın olmamasını, 2001 krizinden sonra bankacılık sektörünün sağlam temellere dayandırılması olarak yorumlamak mümkündür. 2013 yılına gelindiğinde yoğunlaşma oranı

0,087 seviyelerine inmiş ve 2017 yılına kadar yoğunlaşma oranları bu seyirde devam etmiştir.

Tablo 5
Türk Bankacılık Sektöründe Banka Yoğunlaşma Oranları (HH)

Yıl	Banka Sayısı	HH Endeksi
2000	79	0,0643481200
2001	61	0,0836358700
2002	54	0,0882993100
2003	50	0,0941704400
2004	48	0,0948831700
2005	47	0,0980525100
2006	46	0,0959499700
2007	46	0,0938478500
2008	45	0,0948300300
2009	45	0,0987803400
2010	45	0,0974618800
2011	45	0,0934492000
2012	45	0,0913406000
2013	45	0,0879531300
2014	47	0,0870428500
2015	47	0,0866369200
2016	47	0,0863218800
2017	46	0,0871557300

HH endeksi yoğunlaşma oranları kapsamında değerlendirildiğinde, Türk bankacılık sektörünün yoğunlaşmamış bir sektör yapısına sahip olduğu görülmektedir. HH endeksi ve CR₅ yoğunlaşma oranı arasındaki farkın N-Firma yoğunlaşma oranının sektörde yer alan bütün firmaları endeks hesabına dahil etmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Teorik açıdan incelendiğinde, Türk bankacılık sektörünün genel itibarıyla, sektöre az sayıda bankanın hükmettiği bir yapıya sahip olmadığı yoğunlaşma oranlarından anlaşılmaktadır.

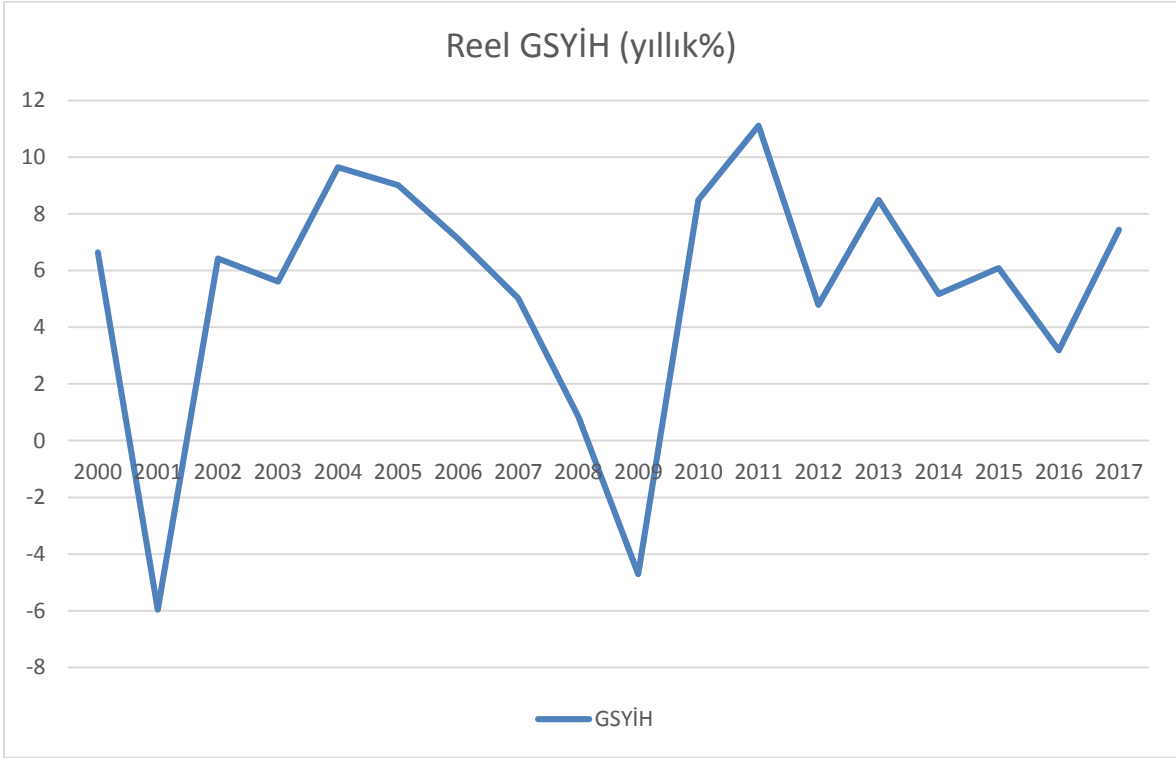
3.5.3. Türkiye’de Yıllık Ekonomik Büyümenin Genel Durumu

Türkiye’de 2000-2017 yıllarını kapsayan döneme ait yıllık reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerleri çalışmada bağımsız değişken olarak yer almıştır. Şekilde 3’de Türkiye’de alıcı fiyatlarıyla 2000-2017 yıllarını kapsayan yıllık reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) oranları yüzdeler olarak verilmiştir.

Şekil 1 incelendiğinde 2000 yılında %6,64 seviyesinde olan yıllık ekonomik büyüme oranı 2001 yılına gelindiğinde %-6 oranına gerileyerek baz alınan yıllar itibariyle en düşük seviyesini görmüştür. 1980 yılından sonra uygulamaya konulan finansal serbestleşme programları finansal sektörün reel sektörden daha hızlı bir gelişme sürecine girmesine neden olmuştur. Finansal sektörün işlevselliği artasada risk denetimi için yeterli teknik alt yapı ve kapasite oluşturulamamıştır ve Türkiye’yi kriz ortamına sürükleyen önemli nedenlerden biri olmuştur. Bu durum en önemli makroekonomik göstergelerden biri olan ekonomik büyümeye yansımıştır. Yaşanan kriz ortamının etkilerinin azalmasıyla ekonomik büyüme oranı 2002 yılında tekrar %6,4 oranına çıkmıştır.

Şekil 1’e göre Ekonomik büyüme oranlarının 2005 yılı itibariyle azalan bir eğilim izleyerek 2009 yılında %-5’lere kadar gerilemiş olduğu görülmektedir. 2007 yılının son çeyreğinde ABD’de başlayan ve 2008 yılına gelindiğinde Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere, tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 dünya ekonomik krizi Türkiye’de de etkilerini göstermiştir. 2001 krizinden sonra girilen yeniden yapılandırma süreci Türk finans sektöründe, 2008 dünya ekonomik krizinin etkilerini sınırlı kılmıştır. Fakat reel sektör bu krizden nasibini almıştır. Krizden, Türkiye için en önemli dış ticaret ortaklarından olan AB ülkelerinin etkilenmiş olması, Türkiye’de ihracat seviyelerinde önemli bir azalışa cari açığın artmasına sebebiyet vermiştir (Ertuğrul vd., 2010: 69). Bu durum reel sektörde krizin Türkiye için etkilerini artırmıştır ve ekonomik büyümeye yansımıştır. Yine baz alınan yıllar dikkate alındığında en yüksek büyüme yüzdesinin 2011 yılında %11’lerle yakalandığı görülmektedir. 2013 yılında ekonomik büyüme %8,5 seviyelerinde seyrederken 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla %5 ve %6 olarak değişmiştir. 2008 krizinin etkileri azaldıktan sonra Türkiye’de ekonomik büyüme oranının en düşük gerçekleştiği yıl 2016 yılı olmuştur ve %3’ler seviyesine indiği görülmektedir. 2017 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme oranı yaklaşık %4 artarak %7,5 seviyelerine yükselmiştir.

Şekil 1
Türkiye için Yıllık Reel GSYİH Oranları (Alıcı fiyatlarıyla)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistikleri

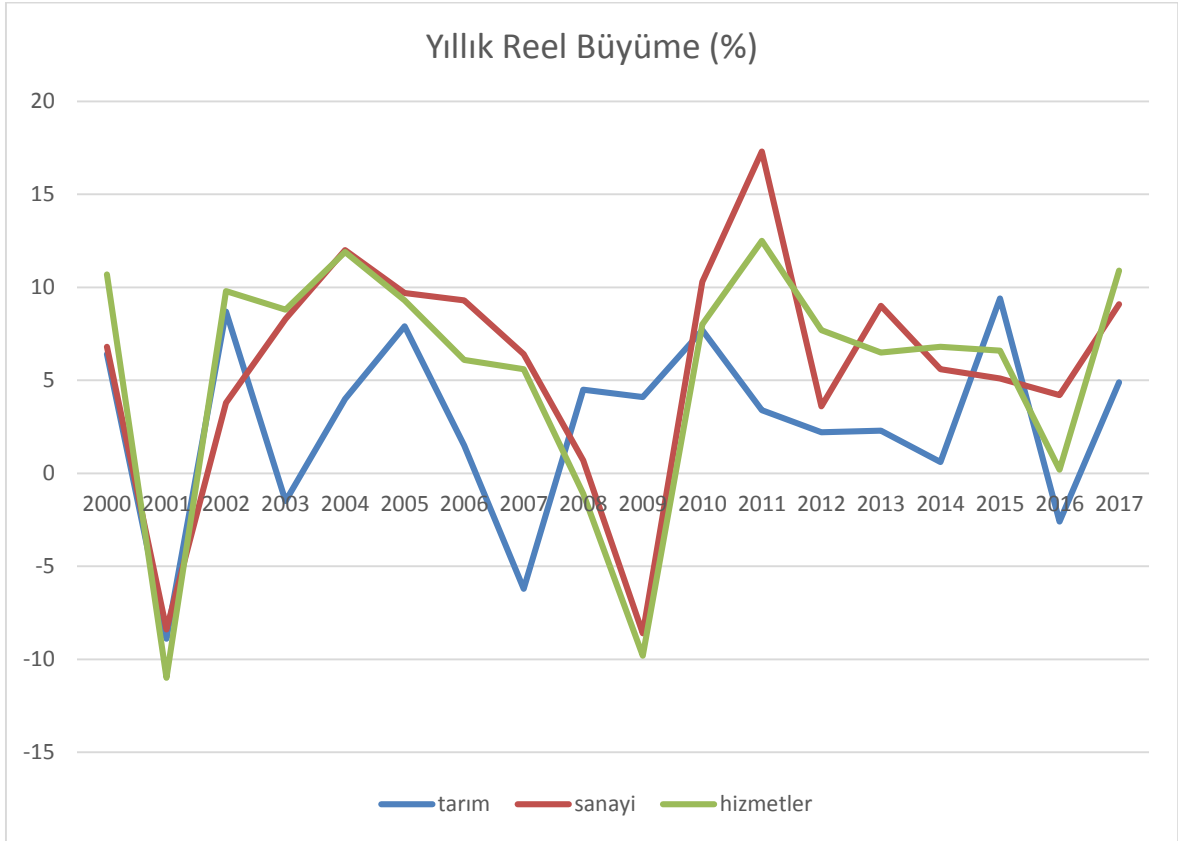
3.5.4. Türkiye’de Tarım Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Genel Durumu

Çalışmada yer alan diğer bağımsız değişkenler tarım, sanayi ve hizmetler alt sektörleridir. 2000-2017 dönemine ait yıllık reel büyüme oranlarının ele alındığı üç alt sektör şekil 4’de gösterilmiştir. Tarım sektörünün yıllık yüzde değişim trendi çalışmada ele alınan dönemler itibariyle farklılıklar göstermektedir. Özellikle 2000 ve 2001 yılları arasındaki dalgalanma dikkat çekmektedir. 2000 yılı itibariyle %6,4 olan büyüme oranı 2001 yılında %8,9 seviyelerine kadar gerilemiştir. 2003 ve 2005 yıllarını kapsayan dönemlerde de trend aynı iniş çıkışları göstermiş 2003 yılında %-1,5 olan büyüme oranı 2005 yılında %7,9 seviyelerine yükselmiştir. 2007 yılına gelindiğinde sektördeki büyüme oranları %-6,2 seviyelerine kadar gerilemiştir. Türkiye’de tarım sektörü 2015 yılında %9 seviyelerinden 2016 yılında %-2,6 seviyelerine gerileyerek yine farkın yüksek olduğu bir eğilim göstermiştir.

Şekil 2 incelendiğinde, genel itibari ile sanayi ve hizmetler sektörlerinin yıllık büyüme yüzdelerinin birbirine yakın bir seyir izlediği görülmektedir. 2000 ve 2001 yılları arasında tarım sektöründe gözlemlenen eğilim farkı, sanayi ve hizmetler sektörleri için de

gözlemlenmektedir. 2008 yılına kadar büyük değişim yaşamayan sektörler, 2009 yılında baz alınan yıllar itibariyle %-9'lara kadar gerileyerek en düşük seviyelerini görmüştür. 2011 yılında her iki sektörde en yüksek seviyelerine çıkmış, sanayi sektörü %17, hizmetler sektörü %12 seviyelerini görmüştür.

Şekil 2
Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektörlerinin Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

3.5.5. Türk Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma Oranı ile Ekonomik Büyüme Oranı Arasındaki İlişki

Türk Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişki iki aşamalı en küçük kareler yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu başlık altında CR₅ yoğunlaşma oranı ve HH endeksi yoğunlaşma oranı ile genel ekonomik büyüme arasındaki ilişki ayrı ayrı kurulan modeller itibariyle incelenmiştir.

Tablo 6
Model 1a'ya İlişkin 2SLS Tahmin sonuçları

Bağımlı değişken: CR ₅			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değerleri
<i>bo</i>	0.0095	1.5782	0.135
<i>C</i>	0.5491	16.4694	0.000
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey		3.2659	0.069
White Değişen Varyans Testi		0.0029	0.882
J İstatistiği		0.0430	0.836

*Not: Otokorelasyon testi 2 gecikme için yapılmıştır.

Yıllık ekonomik büyüme oranı ile Türk bankacılık sektöründe 2000-2017 yıllarını kapsayan döneme ait CR₅ yoğunlaşma oranı arasındaki ilişkinin test edildiği Model 1a'ya ilişkin tahmin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Modelde öncelikle hata terimi için Breusch-Godfrey otokorelasyon ve White değişen varyans testleri yapılmış ve %10 önem düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir. J testi sonuçlarına göre, CR₅ ve *bo* değişkenlerinin gecikmeleri ve sabit terimden oluşan araç değişken kümesinin geçerli olduğu görülmüştür. Tahmin sonucuna göre ekonomik büyüme oranı ile yoğunlaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir.

Tablo 7
Model 1b'ye İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: HH			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
<i>bo</i>	0.0014	1.9071	0.075
<i>C</i>	0.0844	19.876	0.000
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey		2.585	0.110
White Değişen Varyans Testi		0.0092	0.925
J İstatistiği		0.0742	0.785

*Not: Otokorelasyon testi 2 gecikme için yapılmıştır.

Yıllık ekonomik büyüme oranı ile Türk Bankacılık sektöründeki Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranı arasındaki ilişkinin test edildiği Model 1b'ye ilişkin tahmin sonuçları Tablo 7'de verilmiştir. Modelde öncelikle hata terimi için Breusch-Godfrey otokorelasyon ve White değişen varyans testleri yapılmış ve %10 önem düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir. J test sonuçlarına göre, *hhi* ve *bo* değişkenlerinin gecikmeleri ve sabit terimden oluşan araç değişken kümesinin geçerli olduğu görülmüştür. Tahmin sonucuna göre büyüme oranı ile HH yoğunlaşma endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Model 1b'ye ilişkin sonuçlar incelendiğinde, bağımsız değişken *bo* (büyüme oranı)'da meydana gelecek 1 birimlik bir artış, bağımlı değişken HH yoğunlaşma endeksinde 0,0014 birimlik bir artışa neden olacaktır.

3.5.6. Türk Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma Oranı ile Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektörleri Büyüme Oranları Arasındaki İlişki

Bu başlık altında Türk bankacılık sektöründeki CR₅ yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi yoğunlaşma oranları ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri büyüme oranları arasındaki ilişki kurulan modeller itibariyle ayrı ayrı analiz edilmiştir.

Tablo 8

Model 2a'ya İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: CR ₅			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
<i>tar</i>	0.0019	0.3753	0.714
<i>san</i>	0.0058	1.1433	0.275
<i>hiz</i>	-0.0092	21.8818	0.075
<i>C</i>	0.6133	21.8818	0.000
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey		1.1021	0.364
White Değişen Varyans Testi		0.8614	0.484
J İstatistiği		1.7015	0.427

*Not: Otokorelasyon testi 2 gecikme için yapılmıştır.

Tablo 8'de tarım, sanayi ve hizmetler sektörü büyüme oranı ile CR₅ yoğunlaşma oranı arasındaki ilişkinin test edildiği Model 2a'ya ilişkin tahmin sonuçları verilmiştir. Büyüme ile yoğunlaşma arasındaki ilişki üç alt sektör olan tarım, sanayi ve hizmetler

sektörleri bazında Model 2a ile incelenmiştir. Modelde hata terimi için Breusch-Godfrey otokorelasyon ve White değişen varyans testleri yapılmış ve %10 önem düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir. J testi sonuçlarına göre, CR₅ ve bo değişkenlerinin gecikmeleri ve sabit terimden oluşan araç değişken kümesinin geçerli olduğu görülmüştür. Tahmin sonucuna göre sanayi ve tarım sektörü büyüme oranı ile CR₅ yoğunlaşma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Hizmetler sektörü büyüme oranı ile CR₅ yoğunlaşma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Bağımsız değişkenlerden biri olan hizmetler sektörü büyüme oranında meydana gelecek 1 birimlik bir artış bağımlı değişken CR₅ yoğunlaşma oranında yaklaşık 0,0092 birimlik bir azalışa yol açacaktır.

Tablo 9
Model 2b'ye İlişkin 2SLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: HHI			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
<i>tar</i>	0.0009	1.1623	0.268
<i>san</i>	0.0016	1.9284	0.078
<i>hiz</i>	-0.0018	-2.1253	0.055
<i>C</i>	0.6133	21.8818	0.000
Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey		1.0058	0.395
White Değişen Varyans Testi		0.9926	0.425
J İstatistiği		2.1626	0.539

*Not: Otokorelasyon testi 2 gecikme için yapılmıştır.

Tablo 9'da tarım, sanayi ve hizmetler alt sektörleri büyüme oranı ile HH endeksi yoğunlaşma oranı arasındaki ilişkinin test edildiği Model 2b'ye ilişkin tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Modelde hata terimi için Breusch-Godfrey otokorelasyon ve White değişen varyans testleri yapılmış ve %10 önem düzeyinde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir. J testi sonuçlarına göre, HH endeksi ve *tar, san, hiz* değişkenlerinin gecikmeleri ve sabit terimden oluşan araç değişken kümesinin geçerli olduğu görülmüştür. Tahmin sonucuna göre tarım sektörü büyüme oranı ile HH endeksi yoğunlaşma oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Sanayi ve hizmetler sektörü ile yoğunlaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde

edilmiştir. Bu ilişkinin, sanayi sektörü büyüme oranı ile HH yoğunlaşma oranı arasında pozitif, hizmetler sektörü büyüme oranı ile HH yoğunlaşma oranı arasında ise negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bağımsız değişken sanayi sektörü büyüme oranında meydana gelecek 1 birimlik bir artış, bağımlı değişken HH endeksi yoğunlaşma oranında yaklaşık 0,0016 birimlik bir artışa yol açacaktır. Yine bağımsız değişken hizmetler sektörü büyüme oranında meydana gelecek 1 birimlik bir artış, bağımlı değişken HH endeksi yoğunlaşma oranında yaklaşık 0,0018 birimlik bir azalışa yol açacaktır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gelişen ve küreselleşen dünyada istikrarlı bir ekonomik büyüme ve güçlü bir finansal yapı bütün ülkelerin en önemli gayesi haline gelmiştir. Ekonomisini güçlendirmek, küresel dünya şartlarına ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmak isteyen her ülke, finansal yapının en önemli yapı taşlarından biri olan bankacılık kavramını, geçmişten günümüze azami gayret göstererek diri tutmaya çalışmıştır.

Modern anlamda kurulan ilk bankanın Avrupa'daki Amsterdam Bankası olmasına karşın, modern bankacılık sisteminin temelleri 1913 yılında ABD Merkez Bankasının kurulmasıyla atılmıştır. Ülkemizde bankacılık faaliyetlerinin geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Tüm dünyada sanayileşmenin başlamasıyla özellikle İngiltere ve Kuzey Amerika gibi ülkeler modern bankacılık sistemini sanayi yatırımları için bir aracı olarak kullanmayı başarmıştır. Fakat Osmanlı devletinde kurulan bankaların büyük bir kısmının yabancı yatırım temelli olması, sanayinin desteklenmesi konusunda diğer ülkelere göre, Osmanlı Devletini oldukça geride bırakmıştır. Yabancıların elinde bulunan bu bankalar Hazineye yüksek faizli borç vermekten ileriye gidememiştir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla ulusal ve yerli bankalara olan ihtiyacın artması yerli sermayeli yeni bankaların kurulmasına olanak tanımıştır. 1980'li yıllara kadar özellikle 1960-1980 yıllarında devlet kontrolünde olan bankacılık sektörümüz, daha çok kalkınma ve üretim süreçlerini finanse etmeyi amaçlamıştır. 1980 yılından sonra ise, önemli bir değişim ve yenilenme sürecine girdiği görülmektedir. Dünya genelinde meydana gelen teknolojik yenilikler ve dışa açılma isteği gibi nedenler bu değişimin temel sebepleri olmuştur.

Türkiye ekonomisinde, 1980 yılından sonra finansal serbestleşme ve dışa açılım politikaları izlenmeye başlanmıştır. Liberal politikaların benimsendiği bu dönemde, bankacılık sektöründeki rekabet koşulları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Faiz oranları üzerindeki kısıtlamalar kalkmış ve bankacılık sektörüne girişler kolaylaşmıştır. Sektöre girişlerin kolaylaşması birçok yeni bankanın kurulmasına da olanak tanımıştır. Sektördeki bu yenilik anlayışı, sektörün yapısını değiştirmekle kalmamış dış şoklara da açık hale getirmiştir. Dışa açılan ekonomi, yapısal ve makroekonomik sorunları beraberinde getirmiş ve Türkiye'yi 2001 krizine sürüklemiştir.

2001 yılından sonra kriz ortamından kurtulmak için güçlü ekonomiye geçiş ve bankacılık sektörü yeniden yapılandırma programları uygulamaya konulmuştur. Süreç, Türk bankacılık sektörü adına güzel sonuçlar doğurmuştur. Yeterli sermayeye sahip olmayan

bankalar kendi aralarında birleşmiş ve devralmalar gerçekleşmiştir. Diğer taraftan banka sermayeleri güçlenmiş, devlet kontrolündeki bankaların mali yapısı düzelmiş ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. Öyleki, 2008 yılında ABD’de başlayan ve özellikle gelişmiş ülkeleri etkisi altına alan dünya ekonomik krizinin ülkemiz bankacılık sektörü üzerindeki etkileri, 2001 yılından sonra uygulanan yeniden yapılandırma süreci ve makroekonomik iyileşmeler sayesinde sınırlı kalmıştır.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için hayati bir önem taşıyan bankacılık sektörünün yapısını anlamakta, bankacılık sektörü kadar önemli bir unsur haline gelmiştir. Piyasadaki rekabet düzeyi ve piyasanın genel yapısı yoğunlaşma kavramıyla yakından ilişkilidir. Herhangi bir sektörün yoğunlaşma seviyesi, o sektörün içinde bulunduğu rekabet şartlarını ve piyasa durumunu analiz etme adına büyük önem arz etmektedir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma seviyesi, banka sayıları ve sektördeki bankaların büyüklükleriyle yakından ilişkilidir. Teorik olarak sektördeki yoğunlaşma seviyesinin, rekabeti, sektör fiyatlarını ve sektör gücünü etkilemesi beklenmektedir. Bankacılık sektöründe yoğunlaşmayı ölçmek için en sık kullanılan iki yoğunlaşma endeksi N-firma yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksidir. N-firma yoğunlaşma oranı sektördeki en yüksek toplam aktife sahip N tane firmanın piyasa paylarının toplamını ifade etmektedir. HH endeksi ise sektördeki bütün firmaların sektördeki paylarının karelerinin toplamı olarak hesaplanmaktadır.

Çalışma kapsamında Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma seviyelerinin ölçümlemek için N-firma yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksi kullanılmıştır. Yoğunlaşma oranları hesaplanırken 2000-2017 yıllarına ait yıllık bankacılık verileri kullanılmıştır. Bankacılık sektörü yoğunlaşma oranları baz alınan yıllar itibariyle incelendiğinde, 2001 krizinin ardından yaşanan birleşmeler, iflaslar ve el koymalarla birlikte sektördeki banka sayısında azalmalar ve yoğunlaşma seviyelerinde artışlar gözlemlenmiştir.

Çalışmada yoğunlaşma seviyeleri belirlendikten sonra Türk bankacılık sektöründe yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Yoğunlaşma ve ekonomik büyüme ilişkisi iki aşamalı en küçük kareler (two stage least squares 2SLS) tahmin yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, CR₅ ve HH endeksleri bağımlı değişkenler olarak, genel büyüme oranı ve tarım, sanayi, hizmetler alt sektörleri büyüme oranları bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki dört farklı model kurularak incelenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, 2000-2017 yıllarına ait Türk bankacılık sektörü CR₅ yoğunlaşma oranı ile genel ekonomik büyüme oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki kurulamamıştır. Çalışma kapsamında kurulan diğer modelde, HH endeksine göre bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranları ve genel ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Tahmin sonucuna göre HH endeksi ile büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Her iki endeksin hesaplama yönteminin farklılık göstermesi sonuçlardaki bu farklılığın sebebi olarak görülmektedir. CR₅ yoğunlaşma oranının sektördeki ilk beş firmayı dikkate alması HH endeksinin ise sektörde yer alan bütün firmaları dikkate alması bu farklılığın sebebi olarak düşünülmektedir. Piyasa paylarının birbirine yakın olduğu sektörlerde HH endeksinin daha iyi bir ölçme birimi olduğu söylenebilmektedir.

Tarım sanayi ve hizmetler alt sektörleri büyüme oranları ile bankacılık sektörü CR₅ yoğunlaşma oranı arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer bir tahmin sonucuna göre CR₅ yoğunlaşma oranı ile tarım ve sanayi sektörleri arasında anlamlı bir ilişkinin söz konusu olmadığı görülmüştür. Türk bankacılık sektöründe CR₅ yoğunlaşma oranı ile hizmetler sektörü arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişkiden bahsedilebilmektedir. Hizmetler sektörü diğer sektörlerle göre daha geniş yelpazede değerlendirilebilecek bir piyasadır. Sektörün sabit yatırım ihtiyacının fazla olmaması sebebiyle, sektörün finansman ihtiyacı diğer sektörlerle göre daha az olarak değerlendirilmektedir. Çoğu zaman sektörün finansmanında insanlar ihtiyaç kredilerini bile kullanabilmektedirler. Sektörün büyümesi ile düşük oranlardaki finansman ihtiyacının karşılanması adına sektördeki firmaları tetikleyebilmektedir. Bu durumda bankalar ya pazar paylarını artırma noktasına gitmekte ya da sektöre yeni firmalar girmektedir. Bu olgunun, sektördeki yoğunlaşma oranlarını düşürmekte olduğu ve sektörün yapısını tam rekabetçi bir yapıya yaklaştırdığı düşünülmektedir.

Türk bankacılık sektöründe HH endeksi yoğunlaşma seviyeleri ile tarım, sanayi ve hizmetler alt sektörleri büyüme oranları arasındaki ilişkiyi ölçmek için kurulan son modelde, tarım sektöründeki büyüme ile bankacılık sektöründeki HH endeksi yoğunlaşma oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. HH endeksi yoğunlaşma oranları ile sanayi ve hizmetler sektöründe anlamlı bir ilişki kurulmuştur. Hizmetler sektöründe gerçekleşen büyüme yoğunlaşmayı negatif yönlü olarak etkilemektedir. Sanayi sektöründeki büyüme, bankacılık sektöründeki yoğunlaşmayı pozitif yönlü olarak etkilemektedir. Sanayi sektöründeki büyümenin Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma

oranını artırmasının muhtemel bir sebebi şöyle değerlendirilmektedir; Türk bankacılık sektöründe hizmet veren büyük ölçekli bankalar, sanayi sektöründe faaliyet gösteren büyük ölçekli firmalara kredi mekanizması yoluyla fon sağlayarak sektörün büyümesinde etkili olmaktadır. Kredi kullanan firmaların büyümesine bağlı olarak kredi kullandıran bankalarda büyümektedir. Dolayısıyla bankacılık sektörü içinde daha fazla büyüyen bankalar sektördeki yoğunlaşma oranını artırmaktadır. Herfindahl-Hirschman endeksine göre yapılan analizde de hizmetler sektörü, CR₅ yoğunlaşma oranıyla yapılan analiz sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Türk bankacılık sektörü 2001 krizinden sonra girilen yeniden yapılandırma süreciyle sağlam bir alt yapıya oturtulmuş ve bankalara girişler ciddi bir denetim mekanizmasına tabi tutulmuştur. Birçok banka tasfiye edilmiş ve birleşmeler gerçekleşmiştir. Yeniden yapılandırma sürecinden günümüze kadar geçen sürede sektörde faaliyet gösteren bankalar, BDDK gibi özerk devlet kurumlarının denetimi altında sistematik ve kurumsal bir işleyiş içerisinde faaliyetlerine devam etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ölçülürken, sektörde faaliyet gösteren bütün firmaları hesaba katan bir yoğunlaşma endeksi kullanmak diğer yoğunlaşma endekslerine üstünlük sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, Herfindahl-Hirschman endeksinin Türk bankacılık sektörünün yapısına, N-Firma yoğunlaşma oranı ölçütüne nazaran daha uygun olduğu düşünülmekte ve bundan sonraki çalışmalar için önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abuzayed, B. & Al-Fayoumi, N. (2014). "Bank Concentration, Institutional Quality and Economic Growth: Empirical Evidence from MENA Countries". **Review of International Business and Strategy**, 26 (2), ss.219-231.
- Açıkgöz, Ş. (2007). **İktisadi Büyümenin Kaynakları: Doğrusal Olmayan Dinamiklik, Oynaklık Ve Yapısal Değişim** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akay, A. (2007). **Türk İmalat Endüstrilerinde Yoğunlaşma: Bir Panel Veri Analizi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgüç, Ö. (1987). **100 Soruda Türkiye'de Bankacılık** (1.Basım). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akkaya, Ş. ve Pazarlıoğlu M. V. (1998). **Ekonometri 2** (2. Baskı). İstanbul: Erkam Matbaacılık.
- Alegria, C. & Schaeck, K. (2008). "On measuring concentration in banking systems". **Finance Research Letters**, 5 (1), 59-67.
- Al-Tammam, M. (2005). Causality between financial development and economic growth: The cases of Kuwait, Oman and Saudi Arabia, <https://elibrary.ru/item.asp?id=9338479> (06.07.2018).
- Altunöz, U. (2018). "Monetaristler Mi Haklı Keynesyenler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Para Ve Maliye Politikasının Etkinliği Analizi". **Journal of International Social Research**, 11 (56), 695-708
- Arabacı, H. (2018). "Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Gelişimi". **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 2(1), ss.25-42.
- Aracı, K. A. (2010). **1929 Büyük Ekonomik Buhrandan 2008 Ekonomik Krizine Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Avcu, N. (2016). **Türkiye'de otomotiv sektöründe yoğunlaşma ve büyüme üzerindeki etkisi** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bain, J. S. (1956). “**Barriers to New Competition: Their Character and Consequences in Manufacturing Industries**”. (Cilt: 329), Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baş, M. (2005). “Rekabeti Etkileyen Faktörlerden Pazar Yoğunlaşması ve Ülkemizdeki Bazı Sektörlerin Yoğunlaşma Dereceleri”. **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, 148, 37-45.
- Belke, M. (2014). **Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Bütünleşme-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Analizi** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berber, M. (2006). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma** (3. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berber, M. (2011). **İktisadi Büyüme ve Kalkınma-Büyüme Teorileri & Kalkınma Ekonomisi**, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bikker, J. A. & Haaf, K. (2002). "Measures of competition and concentration in the banking industry: a review of the literature". **Economic & Financial Modelling**, 9 (2), 1-46.
- Brezina, I. vd. (2016). “Herfindahl–Hirschman index level of concentration values modification and analysis of their change”. **Central European journal of operations research**, 24 (1), 49-72.
- Capolupo, R. (2009). “The New Growth Theories and Their Empirics after Twenty Years”. **Economics**, <https://dx.doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2009-1/> (13.04.2019).
- Caves, R. E. & Porter, M. E. (1980). “The dynamics of changing seller concentration”. **The Journal of Industrial Economics**, 29 (1), 1-15.
- Celasun, M. “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası”, (<http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>), (05.07.2018).
- Cetorelli, N. (1999). “Competitive analysis in banking: appraisal of the methodologies”. **Economic perspectives-federal reserve bank of Chicago**, 23, 2-15.
- Cetorelli, N. & Gambera, M. (2001). “Banking market structure, financial dependence and growth: International evidence from industry data”. **The Journal of Finance**, 56 (2), 617-648.

- Coccorese, P. (2008). "An investigation on the causal relationships between banking concentration and economic growth". **International Review of Financial Analysis**, 17 (3), 557-570.
- Coşkun, M. N. vd. (2012), **Türkiye’de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi**, İstanbul: GM Matbaacılık TBB 280.
- Çetintaş, H. ve Barışık, S. (2003). "Türkiye’de bankalar, sermaye piyasası ve ekonomik büyüme: Koentegrasyon ve nedensellik analizi (1989-2000)". **İMKB Dergisi**, 7 (25-26), 1-16.
- Dağıdır, C. (2014), **Finansal Aracı Olarak Bankaların Ekonomik Büyümeye Etkisi Ve Türkiye Örneği** (yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Dalton J. A. & Rhoades S. A. (1974). "Growth and Product Differentiability as Factors Influencing Changes in Concentration". **The Journal of Industrial Economics**, 22 (3), 235-240.
- Daştan, H. ve Çalmaşur, G. (2015), **İmalat Sanayinde Yoğunlaşma TRA1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama** (1. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Deidda, L. & Fattouh, B. (2005). "Concentration in The Banking Industry and Economic Growth". **Macroeconomic Dynamics**, 9 (3), 198-219.
- Diallo, B. & Zhang, Q. (2017). "Bank concentration and sectoral growth: Evidence from Chinese provinces". **Economics Letters**, 154, 77-80.
- Dikmen, N. (2012). **Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar** (2.baskı). İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Dinler, Z. (2017). **Mikro Ekonomi** (28. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, Z. (2014). "Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar Ve Büyümenin Yersel Dinamikleri". **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2 (6), 365-380.
- Duchesneau, T. D. (1974). "Barriers to entry and the stability of market structures: a note". **The Journal of Industrial Economics**, 22 (4), 315-320.

- Erdoğan, S. (2006). **Türkiye'nin ihracat yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdönmez, P. A. (2009). “Küresel kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”. **Bankacılar Dergisi**, 68, 85-101.
- Ertay, H. İ. (2014) **Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Nedensellik Analizi** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuğrul, C. (2010). “Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 8 (13), 59-72.
- Feldmann, H. (2015). “Banking system concentration and unemployment in developing countries”. **Journal of Economics and Business**, 77, 60-78.
- Fırat, . (2013). “Türkiye’deki 2001 Krizi Sonrası Bankacılık Sektöründeki Yapısal Değişim: 2001 Öncesi ve 2001 Sonrası Bir Karşılaştırma”. **International Conference On Eurasian Economies**. 598-607.
- Foltz, J. C. vd. (2002). “Mergers, Acquisitions, Joint Ventures, and Consolidations in Agribusiness: An Example of Acquisition (Acquisition of Continental Grain By Cargill)”. **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9 (1), 135-156.
- Gaughan, P.A. (2010). **Mergers, Acquisitions, and Corporate Restructurings** (5. Baskı). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc
- Gratton, C. & Kemp, J. R. (1977). “Some New Evidence on Changes in UK Industrial Market Concentration 1963–1968”. **Scottish Journal of Political Economy**, 24 (2), 177-181.
- Greer, D. F. (1971). “Advertising and Market Concentration”. **Southern Economic Journal**, 38 (1), 19-32.
- Grbic, M. & Lukovic, S. (2013). “Does The Banking Sector Development Promote Economic Growth The Case Of Serbia”. **Metalurgia International**, 18 (8), 44.
- Gujarati, D. N. (2009). **Temel Ekonometri**. Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Göktürk Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Gujarati, D. N. (2016), **Örneklerle Ekonometri**. Çev. Nasip Bolatoğlu, Ankara: Tarcan Matbaacılık (BB101 Yayınları).
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2014). **Temel Ekonometri** (5. Baskı). Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Göktürk Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012). “Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”. **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 4 (3), 81-91.
- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, E. (2002). “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Asya ve Türkiye Krizleri”. **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, (27), 25-27.
- Günalp, B. (2011). “Türk İmalat Endüstrilerinde Yoğunlaşma Oranlarının Belirleyenleri: Bir Dinamik Panel Veri Analizi”. **Sosyoekonomi**, 14 (14), 24-50.
- Gündoğdu, B. (2011). **Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, M. (1997). “Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993”. **Ekonomik Yaklaşım**, 8 (6), 33-47.
- Güngör, B. ve Yılmaz, Ö. (2008). “Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 22 (1), 173-193.
- Günlü, A. (2011). “Çiğ Süt Pazarlanmasında Süt Sanayi İşletmelerinde Firma Yoğunlaşma Oranlarının Araştırılması: Burdur İli Örneği”. **Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 17 (1), 101-106.
- Gürsel, V. (2009). “Perakendecilerin Ölçeğindeki Büyümenin Sebepleri Ve Ekonomik Sonuçları”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14 (2), 407-423.
- Hall T. & Tideman, N. (1967). “Measures of Concentration”. **Journal of the American Statistical Association**, 317 (4), 162-168.
- Hansen, E. B. & West, D. K. (2002). “Generalized Method of Moments and Macroeconomics”. **Journal of Business & Economic Statistics**, 4 (20), 460-469.

- Hansen, L. P. (1982). "Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators". **Econometrica**, 4 (50), 1029-1054.
- Hause, J. (1977). "The Measurement of Concentrated Industrial Structure and the Size Distribution of Firms". **National Bureau of Economic Research**, 1 (6), 73-107.
- Harbord, D. & Hoehn, T. (1994). "Barriers to entry and exit in European competition policy". **International Review of Law and Economics**, 14 (4), 411-435.
- Hexter, J. L. & Snow, J. (1970). "An Entropy Measure of Relative Aggregate Concentration". **Southern Economic Association**, 36 (3), 239-243.
- Horvath, J. (1970). "Suggestion for a comprehensive measure of concentration". **Southern Economic Journal**, 4 (36), 446-452.
- Ildırar, M. ve Kıral, E. (2018). "Piyasa Yapısı Ve Yoğunlaşma: Türk Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Analiz". **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (18), 93-117.
- Işık, C. (2013), "Türkiye İmalat Sanayiinde Rekabet Derecesi Ve Yoğunlaşma Düzeyi". **Ekev Akademi Dergisi**, 57 (57), 247-254.
- Jayakumar, M. vd. (2018), "Banking competition, banking stability, and economic growth: Are feedback effects at work?". **Journal of Economics and Business**, 96, 15-41.
- Johnston, J. & Dinardo, J. (1997), **Econometric Methods** (4. Baskı). McGraw Hill Higher Education.
- Kaplan, F. ve Bulut, Y. (2011). "Türkiye'de Harcamalar Yöntemiyle Milli Gelir Tahmini: Eşanlı Denklem Modelleri ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi İle Tahmin". **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1 (1), 43-56.
- Karaçor, Z. (2006). "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri". **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16, 379-391.
- Karakuş, F. (2014). **Concentration in Banking and Lending Channel of Monetary Policy: Evidence from Turkey** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaya Kır a lar, F. (2005). **Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F. (Ed.) (2012). **Bankacılık Giriş ve İlkeleri** (5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaynak, M. (2011). **Büyüme Teorileri Giriş** (2. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Keskin, E. vd. (2008), **50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi**. Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul: Graphis Matbaacılık.
- Koca, E. ve Kaya,  . (2016). “Yoğunlaşma  er evesinde Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün değerlendirilmesi”. **Electronic Turkish Studies**, 11 (18), 135-146.
- Koch, J. V. (1980). **Industrial Organization and Prices**. London: Prentice-Hall Int Inc.
- Korkmaz,  . vd. (2016). "Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılganlık Arasındaki İlişki: Türkiye  rneği (2007-2014)". **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, (69), 127-146.
- Kostakoğlu, F. (2015). “İnternet Servis Sağlayıcıları Piyasasına Yönelik Yoğunlaşma Analizi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 11 (25), 129-140.
- Köse Bayrak, A. (2010). **Bank Concentration and Economic Growth: Evidence From EU** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuyuba ı, U. (2009). **Beşeri Sermayeye Dayalı Ekonomik Büyüme Modelleri Ve Gemmell’in Beşeri Sermaye Modeline Yönelik Bir Uygulama** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzucu, S. (2014). **Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Ve Rekabet İlişkisinin Değerlendirilmesi** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Liu, L. (2003). “The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth”. **Journal of Development Economics**, 72 (1), 321-334.
- Öcal, T. ve  olak,  . F. (1999). **Finansal Sistem ve Bankalar**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Özden, M. (2014). **İktisadi Büyüme Ve Kalkınma Olgusunda Dış Ticaretin Yeri Ve Önemi: Türkiye Örneği**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Özer, S. (2014). **Türkiye’de Dış Borç Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 - 2010 Dönemi Üzerine Bir Araştırma** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parasız, İ. (2003). **Ekonomik Büyüme Teorileri Dinamik Makro Ekonomiye Giriş**. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (2009). **Para Banka ve Finansal Piyasalar** (9. Baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi
- Pavic, I. vd. (2012). “Level of concentration in banking markets and length of EU membership”. **World Academy of Science, Engineering and Technology**, 6 (1), 55-60.
- Pehlivanoglu, F. ve Tekçe, E. (2013). “Türkiye elektrik enerjisi piyasasında Herfindahl-Hirschman ve CRm endeksleri ile yoğunlaşma analizi”. **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13 (2), 363-385.
- Perloff, J. & Carlton, D. (2015). **Modern industrial organization** (4. Baskı). Boston: Pearson/Addison Wesley.
- Repkova, I. & Stavarek, D. (2014). “Concentration and competition in the banking sector of Turkey”. **Amfiteatru Economic**, 16 (36), 625-645.
- Sawyer, M. C. (1971). “Concentration in British manufacturing industry”. **Oxford Economic Papers**, 23 (3), 352-383.
- Schclarek, A. & Ramon-Ballester, F. (2005). “**External Debt and Economic Growth in Latin America**”, <http://www.cbaeconomia.com/Debt-latin.pdf>, Erişim tarihi: (06.06.2019).
- Seyidoğlu, H. (2013). **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama** (19. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sümer, G. (2013). **Türk Vergi Sistemi Açısından Bankaların Ödev ve Yükümlülükleri** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şentürk, Y. (2016). **Concentration And Economic Growth In The Automotive Sector In Turkey: An Econometric Approach** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üzümcü, A. (2012). **İktisadi Büyüme** (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayın Dağıtım.
- Taban, S. (2008). **İktisadi Büyüme** (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Taban, S. (2014). **İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller** (3. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Takan, M. (2001). **Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim** (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Takan, M. ve Acar Boyacıoğlu, M. (2011). **Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem** (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Tarı, R. (2015). **Ekonometri** (11.baskı). Kocaeli: Umuttepe yayınları
- Tarlan, S. (1986). **Tarihte Bankacılık, Maliye ve Gümrük Bakanlığı**. Ankara: APK Kurulu Yayını No: 283.
- Tarlan, S. (1992). **Tarihte Para**. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Kurulu Yayını No: 323.
- Taşkın, D. (2015). "Türk Bankacılık Sektöründe Finansal İstikrar-Rekabet İlişkisi". **Maliye ve Finans Yazıları**, 1 (103), 175-204
- Taşkın, F. D. (2011). "Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler". **Ege Akademik Bakış**, 11 (2), 289-298.
- Tatlı, H. (2018). "Piyasa Yoğunluğunun Ölçülmesi: Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Uygulama". **Yönetim ve Ekonomi Araştırma dergisi**,16, 64-84.
- Tekeli, İ. vd. (1980). **Türkiye’de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma**. Ankara: ODTÜ Sosyal Araştırma Enstitüsü.
- Todaro, P. T. & Smith, S. C. (2012). **Economic Development** (11. Baskı). London: Prentice Hall.
- Tongurai, J. & Vithessonthi, C. (2018). "The impact of the banking sector on economic structure and growth", **International Review of Financial Analysis**, 56, 193-207.

- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (02.05.2018).
- Uzgören, E. ve Tarhan, A. (2012). “Türkiye’de Bankacılık Piyasasında Yoğunlaşma-CR4 ve Herfindhal-Hirschman Endeksleri Analiz”. **Akademik Bakış Dergisi**, (28).
- Van Leuvensteijn, M. vd. (2011). “A New Approach To Measuring Competition in The Loan Markets Of The Euro Area”. **Applied Economics**, 43 (23), 3155-3167.
- Wang, R. (2014). **The Relationship between Banking Concentration and Economic Growth** (Yayınlanmış Doktora Tezi). Georgetown Üniversitesi.
- Weinstock, D. S. (1982), "Using the Herfindahl Index to Measure Concentration". **Antitrust Bulletin**, 2 (27), 285-302.
- Yardımcı, N. (2006). **Bankacılık Sektöründe Etkinlik Analizi: Türk Bankacılık Sektörü ve Avrupa Birliği’ne Üye Bazı Ülkelerin Bankacılık Sektörlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, M. (2011). **Bankacılığa Giriş** (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yeldan, E. (2001). “Birinci Yılında 2000-Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi”. **Mülkiye Dergisi**, 25 (226), 157-174.
- Yıldırım, K. vd. (2009). **Endüstriyel Ekonomi** (4. Baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yıldırım, N. (2011), **İktisadi Büyüme Teorisi** (1. Baskı). Ankara: Barış Platin Yayıncılık.
- Yılmaz, M. (2008). **Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar-ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yapraklı, S. (2015). **Ekonomik Bütünleşme Avrupa Birliği ve Türkiye** (1. Baskı). Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.
- Yolaç, S. (2005). “Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma”. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (50), 1087-1100.
- Yüksel, A. ve Yüksel, Ü. (2002). **Banka Yönetimi El Kitabı** (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınevi. İstanbul.

Zecchini, Salvatore, “**Organisation for Economic Cooperation and Development, Glossary of Industrial Economics and Competition Law**, <http://www.oecd.org/regreform/sectors/2376087.pdf> (17.11.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Tolga İşleyen
Doğum Tarihi ve Yeri : 29.05.1990 Narman
e-mail : tlgislyn@gmail.com

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2019
Lisans	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü (2013)	2013

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

Proje :
Makale :
Kongre :
Sempozyum :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :
Staj :